

KONGEN KJENDTE
AT BORGERFRIHED
BESTEMT VED RETFÆRDIG LOV
GIVER KIÆRLIGHED TIL FØDELAND
MOD TIL DETS VÆRN
LYST TIL KUNDSKAB
ATTRAA TIL FLID
HAAB OM HELD.

1788 — 20. JUNI — 1938

KONGEN BØD
STAVNSBAANDET SKAL OPHØRE
LANDBOLOVENE GIVES ORDEN OG KRAFT
AT DEN FRIE BONDE KAN VORDE
KJÆK OG OPLYST
FLITTIG OG GOD
HÆDERLIG BORGER
LYKKELIG.

J. L. REVENTLOW.
C. COLBJØRNSEN.

KRONPRINS FREDERIK.

G. D. REVENTLOW.
A. F. BERNSTORFF.

J. F. ROSENSTAND. A. N.

FRA BONDEFRIGØRELSENS FØRSTE AARTIER I HOLBÆK AMT

I Anledning af 150-Mindeaaret for Stavnsbaandets Løsning.

Af Jens Peter Jensen.

I.

Da Kong Frederik den Femte i 1755, efter Forslag af Grev Adam G. Moltke, Bregentved, tillod Skrivefrihed for de Forfattere, der havde noget paa Hjerte angaaende Landboforhold og Statsøkonomi, gav dette Anledning til, at der i de følgende Aar blev skrevet og trykt en Mængde Afhandlinger, hvor Bondespørgsmaalet stærkt kom i Forgrunden sammen med Spørgsmaalet om Tvang eller Frihed. Store Værker som Fr. Lütkens: »Økonomiske Tanker« (1757—64) og Sneedorfs: »Den patriotiske Tilskuer« — et Skrift, der i Løbet af 3 Aar (1761—1763) udkom 2 Gange ugentlig — indeholdt en Rigdom af Ideer og Tanker angaaende Bondestanden, og mange Afhandlinger, korte eller længere, skrevet af Præster og andre, der kunde bruge Pennen, blev ofte trykt paa Statens Bekostning og uddelt gratis.

Sneedorf, der var Lærer ved Sorø Akademi, skrev bl. a.: »Er der en unægtelig Sandhed til i dette Land, da er det denne, at Bonden bør have visse Ejendomme og visse Pligter, der er bestemte.« Og han skriver videre: »Er der en Plet i Landet, der kan blive bedre anvendt, er der et Menneske, der kan blive mere lykkeligt — det er Regeringens Pligt at gøre, hvad den kan. En Regering

maa forstaa sine Opgaver. — Kongen skal støtte sig til den offentlige Mening i Landet.«

Saa begejstret og dristig tog Sneedorf fat i Henhold til Skrivefriheden. Hans mange Afhandlinger var lette at læse og forstaa. Han var en enestaaende Skribent i sin Tid. Han døde 40 Aar gl. i Sorø 1764.¹⁾

Sneedorf var i nær Tilslutning til de Tanker, Danmarks ny Udenrigsminister J. H. E. Bernstorff fra 1751 havde begyndt at virke for i det danske Folk, og dette gjaldt ikke mindst Bondespørgsmaalet, som Bernstorff senere i Aaret 1764 jo førte igennem paa sit eget Gods i Gentofte ved at gøre alle sine Fæstebønder til Selvejere. Saadanne Begivenheder var retvisende for mange i den Tid og kaldte nye Tanker frem angaaende det store Landbospørgsmaal, som Kongen havde givet fuld Frihed til at drøfte fra 1755.

Meget interessant er især en Bog, som en jysk Sognepræst J. D. Westenholtz i 1772 udsendte og blev prisbelønnet for. Dens Titel var: »O m F o l k e m æ n g d e n i B o n d e s t a n d e n«. Her gør han opmærksom paa, at der er 5 Slags Bønderfolk i Danmark, nemlig:

1. Selvejerbønder.
2. Fæstebønder, som er hoverifrie.
3. Fæstebønder, som er hoveripligtige.
4. Haandværksfolk, Daglejere, Husfolk, Indsiddere, som bor til Leje hos Bønder.
5. Tjenestefolk.

Om de førstnævnte, Selvejerbønder, siger Forfatteren, at det er de lykkeligste Bønder og synes i Bondestanden at være de bedste og fordelagtigste Undersaatter for Kongen. Det var at ønske, bemærker han, at alle Bønder kunde være Selvejere eller i det mindste saadanne, der havde deres Gaarde i Arvefæste, thi lykkelige er de danske Provinser, hvor Bønderne er Selvejere.

¹⁾ Sneedorf: „Den patriotiske Tilskuere“, samlet i 3 Bind. — Se ogsaa K. F. Plesner: „J. S. Sneedorf“. 1930.

Saaledes har han træffende Bemærkninger om hver af de 5 Slags Bønderfolk, som Landet havde. Om de sidstnævnte (5.), Tjenestefolkene, bemærker han: »Disse Folk kan det være ligemeget, enten Kornet er dyrt eller billigt, saa længe de er ugifte. De ved nemlig, hvor de om Middagen skal sætte sig til Bords, og hvor de, naar Aaret er omme, skal faa deres Løn. Men de ved ogsaa, hvordan det gaar andre, som selv maa føre Husholdning og selv skaffe Levnedsmidler til Kone og Børn. Derfor frygter de og lever heller saa længe som muligt i ugift Stand.«

I denne fortrinlige Bog om Tilstanden paa Landet i Aarene omkring 1770 har Forfatteren, Pastor Westenholtz, vist, hvor dybt han saa paa Bondens Liv og Færd, og det med en Forstaaelse, Medfølelse og Kærlighed, som paa hvert Blad i Bogen bærer nye Vidnesbyrd frem. Hans Skildringer maatte røre enhver, der læste den med Eftertanke. Og det var Ord, som ikke lød i en Ørken; thi hans Bog blev trykt og uddelt gratis paa offentlig Foranstaltning.

Saaledes havde Kong Frederik V's Skrivefrihed, Aar efter Aar, faaet en fri offentlig Diskussion i Gang om Landbosagerne og da ikke mindst dette: Forholdet mellem Bonde og Herremand. I Løbet af det forrige Aarhundred dengang, fra 1670 til 1770, var der af det meget Krongods, som Staten havde set sig nødsaget til at sælge for, hvad den kunde faa, blevet oprettet mange ny Herregaarde af Folk, der havde Penge ved Haanden. Bønderne, der skulde have købt deres Fæstegaarde til Selvejendom dengang ved Statens Tilbud, kunde det ikke, fraregnet enkelte Steder som f. Eks. paa Bornholm. Trods Kongeskifte og Ministerskifte i disse Aar blev Bondespørgsmaalet det, der mer og mer samlede Opmærksomheden om sig, indtil det ved Regeringsskiftet i April 1784 for Alvor kaldte til Samling, da den unge, 16-aarige Kronprins Frederik myndig traadte frem i Statsraadet som sin syge Faders Medhjæl-

per og i Statsraadet fik den særdeles velskolede og dygtige Brodersøn af den ældre Udenrigsminister Bernstorff (død 1772) — den 48 Aar gamle *A n d r e a s P e d e r B e r n s t o r f f* — til Første- og Udenrigsminister, en Stilling, *A. P. Bernstorff* trofast holdt ved i 13 Aar — trofast støttet af gode Hjælpere — indtil sin Død i 1797.

Hvilken vidunderlig Vending var ikke sket her for hele det danske Folk, og da i Særdeleshed for den danske Bondebefolkning, naar vi nu i vor Tid tænker tilbage paa, hvad der i de 13 forannævnte Aar, fra 1784 til 1797, kom til at foregaa af Regeringshandling i Retning af Frigørelse og Fred for vort Folk — en Tid, hvor store Dele af Europa ellers laa i Krig. De rette Folk kom frem i Statsraadet og Rentekamret. Den 6. August blev den 36-aarige Greve, *C h r. R e v e n t l o w* fra Christianssæde paa Lolland, der allerede havde udrettet saa meget for sine mange Bønder paa Lolland, udnævnt til Formand for det kongelige Rentekammer, en Stilling, der nogenlunde svarer til det, man nu regner for at være Landbrugsminister; og en bedre Mand til den Plads, paa det Tidspunkt, kunde der ikke vælges, naar Regeringen nu stod over for dette at ville gennemføre for Alvor en Bondefrigørelse, der skulde gælde Landets samtlige Bønder og Husmænd. Et Par Maaneder i Forvejen havde Statsraadet udpeget *C h r. Reventlows* særdeles gode Ven, *E r n s t S c h i m m e l m a n n*, til Formand for Finanskollegiet, og 9 Dage senere fik han Titlen: *F i n a n s m i n i s t e r*. »Hvor ønsker jeg, kære Reventlow, at Deres Ønske maa gaa i Opfyldelse for os begge, at vi maa anstrænge alle vore Kræfter for at fremme det Gode«, skrev Schimmelmänn i et Brev til Reventlow efter deres Udnævnelse til Ministre. Og den bekendte Forfatter og Bondeven, Godsejer Tyge Røthe, nævner i et Brev samme Aar, at *C h r. Reventlow* var Fremtidens Mand. Den 3. November 1784 nedsattes, til at begynde med, den lille *L a n d b o k o m m i s s i o n*, der skulde virke for Bøndernes Frigørelse paa Krongod-

serne i Frederiksborg og Kronborg Amter, og hertil blev valgt som Medlemmer fem Mænd, nemlig: Amtmand Løvetzov og Justitsraad Hammelef sammen med de 3 velkendte Foregangsmænd for Fæstebøndernes Frigørelse: Grev Chr. Reventlow, Christianssæde, Grev Ludvig Reventlow, Brahetrolleborg, og Godsejer W. A. Hansen, Frydendal i Holbæk Amt.

Ved den sidstnævnte af disse fem Kommissionsmedlemmer er vi ved Navnet paa en Mand, der særlig maa nævnes som den Godsejer, han var, der allerede inden 1784 havde sat et godt Arbejde i Gang for at frigøre sine mange Fæstebønder paa Godset Frydendal.

Den brave sønderjyske Bondeven, Landøkonom Kr. Fabricius, havde i 1784 nævnt i sit Skrift: »Tanker om de nye Indretninger i Landvæsenet«, at »der var mange vel tænkende Proprietærer, der havde forsøgt at ophjælpe Bondestanden og dertil anvendt svære Bekostninger«.

Holbæk Amt havde da ogsaa i disse Aar sine humane og vel tænkende Godsejere, der forstod Bøndernes Nødstilstand under det uhyggelige ubestemte og byrdefulde Hoveri, der var det værste af alt, hvad der hørte ind under Fæstevæsenet, naar dette Fæstevæsen da ikke, som i Odsherred, var hoverifri. Holbæk Amt var jo, som Dr. phil. H. Jensen har nævnt i en Artikel¹⁾, i ganske særlig Grad et Herregaardsamt. Det var det i Stavnbaandstiden, og det blev det ved med at være til langt op i det 19. Aarhundrede. Og hvad Fæstevæsenet angaar, var Holbæk Amt særdeles godt med i Stavnbaandstiden (1733—1788), og selv om der skete Lettelser her saavel som andre Steder under de store Landboreformer fra 1787 og følgende Aar, saa var Holbæk Amt det af alle Danmarks Amter, der endnu langt ind i det 19. Aarhundrede havde bevaret mest af gamle Tidens Fæstevæsen.

1) „Fra Holbæk Amt“ 1923 XVII Side 2—4.

II.

Vilhelm August Hansen

var født i København den 24. Oktbr. 1744 som Søn af en kendt militær Embedsmand og dygtig Fabriksleder ved Navn *Stephen Hansen* (1701—1770). Denne *Stephen Hansen* købte 1765 Herregaarden »Frydendal«, der tidligere havde haft Navnet »Torbenfeldt« og ligger i det mindste Sogn i Tudse Herred, Holbæk Amt. Gaarden var ved Overtagelsen 1765 meget forfalden, og det samme var Tilfældet med Jordarealet og Fæstegaardene. Og da *Stephen Hansen* døde 1770, var det Sønnen, den 26-aarige *V. A. Hansen*, der traadte til og blev Faderens Afløser. Efter Overenskomst med sine Medarvinger fik han den store Gaard, der laa saa smukt, for Købesummen 85,000 Rigsdaler. Og nu blev der for Alvor taget fat paa at oprette og forbedre alt, hvad der vedrørte den gamle Gaard.

V. A. Hansen var 1762 blevet Student ved Københavns Universitet. Senere bestemte han sig til at ville være Agerdyrker og lagde sig da fortrinligt efter, hvad der var at se og høre vedrørende denne Virksomhed. Derfor kunde han — siger en af hans Slægtninge¹⁾ — selv lægge Planen for Hovmarkernes bedre Drift; disse blev anderledes inddelt og drevet end forhen. En bedre Bopæl fik han bygget op, og færdig med denne byggede han sig en ny Lade, et Kornmagasin, alt af Grundmur. De 3 Kirker, der hørte til Godset og ikke mindst trængte til større Reparationer, blev ikke alene sat godt i Stand, som enhver Kirkeejers Pligt maa være, men de blev prydet indtil Sjældenhed som Landsbykirker, efter det, der er fortalt.

Men ude paa de store Marker var han især Sjælen i Arbejdet. Moser blev udgravet, Strøskov og Underskov blev ryddet, flere Hegn sattes, men alt uden Fæstebøndernes Medvirkning.

Det gamle Fællesskab mellem Landsbyerne fik han ophævet. Og nu blev de mange Sten brækket op af Jor-

1) Se „Minerva“ 1796.

den for at faa Stengærder sat mellem Byernes Marker. Det havde der jo ikke før været, da alt laa i et Slags Fællesskab. Ogsaa dette Arbejde tog Hansen paa sin Regning. Og saa var der Udskiftningen af de enkelte Byers Gaardmarker, som han ogsaa stærkt anbefalede sine Fæstebønder at gaa med til, selv om det tog mere Tid, end han havde tænkt. — Ved sin Død i 1796 var dog dette store, skønne og nyttige Arbejde tildels fuldført. 68 Gaarde paa Frydendals Gods var udskiftede, og af disse var 26 Udflyttere og af disse igen 11 med grundmurede og 11 med Mur- og Bindingsværks Stuelænge, alle med Haver, indhegnede med Stengærder og forsynede med Frugttræer. Der skal ikke mangle meget i, at V. A. Hansen i disse 26 Aar, han levede paa Frydendal, har ladet opsætte 30,000 Favne Stengærder, plantet 50,000 Pile og andre Træer, endvidere 10,000 Frugttræer, som han lod plante dels ved Hovedgaarden, dels ved Bøndergaardene. Ja han ansatte endogsaa en oplært Gartner, der kunde være en Hjælper saavel ved Bøndernes Haver som ved Hovedgaardens Plantninger.

Udskiftede var Frydendals Fæstebønder paa en By nær bestaaende af 12 Gaarde, da man naaede 1796; men disse 12 Gaardes Udskiftning var i Gang ved en Landinspektør. Fri for Hoveri vilde Hansen have, at alle hans Fæstebønder skulde være; men han vilde endnu mere, — de skulde ogsaa være gældfrie. Restancerne paa Godset skulde eftergives indtil hans Dødsaar. Han indsaa, at skal Velstand ventes hos Bonden, uden Restancer overfor Godsejeren, da maa det være hos den udskiftede, hoverifrie og gældfrie Bonde.

Hans jordløse Husmænd fik hver 3 Tønder Land imod at svare 3 Rd. eller 16 Arbejdsdage om Aaret. Gaardmændene vilde han gerne have gjort til Arvefæstere, men disse Fæstebønder syntes, at Kaarene som Fæstere paa Frydendal, under V. A. Hansens Ledelse, var saa gode, saa de afslog Tilbudet om at blive Arvefæstere. At Bondens

Velstand var det egentlige Maal, han sigtede og arbejdede for paa Frydendal, er der saa mange Beviser for. Hoverifrihed og Ejendomsret var det Maal, han satte op og tilbød sine Fæstebønder. Og naar de ikke turde forlade Fæsterstillingen og blive Selvejere, saa var det, at han tilsidst besluttede dels at bortforpagte, dels at parcellere Hovmarkerne og der tilbyde sine Fæstere Arvefæste. Hvor smertede det ham, at Fæstebønderne ogsaa vægrede sig ved at modtage dette Tilbud. Men ikke vrededes han, ikke undrog han dem sit Venskab. Tværtimod! I den Forpagningskontrakt, som han allersidst i saa Henseende havde forelagt sine Fæstere og givet dem lang Frist til at betænke sig i, var han den taalmodige, der kunde vente, lige til hans Død indtraf i Foraaret 1796.

Denne virksomme Mand skal ofte have sagt: »Bedst at arbejde, medens vi kunne; vi kan ikke vide, naar det er forbi«.

Saaledes havde V. A. Hansen begyndt at virke hjemme, og dette fortsatte han med senere. Men Opmærksomheden blev efterhaanden henledt paa denne dygtige og humane Godsejer, der var saa tjenstvilig. Han kom ind i Landhusholdningsselskabets forskellige Udvalg, var med i Præmieskriftkommissionen, Formand i Selskabets Agerdyrkningskommission og var i Aarene 1782—87 en af Selskabets 3 Præsidenter. 1781 fik han ogsaa Sæde i en Direktion for vore Bilandes Handel, og 1784 udnævnte Grev Chr. Reventlow ham til Deputeret i Rentekammeret, som Reventlow var Formand for. Og her viste han snart, hvor stærkt optaget han var af Bondefrigørelsens mange Spørgsmaal. Hansen var netop en af de Mænd, som Reventlow satte stor Pris paa at faa Samarbejde med.

Og da V. A. Hansen saa den 3. November 1784 kom med i den lille Landbokommission angaaende Kronens Bøndergaarde i Nordsjælland, saa forstaar vi, hvor optaget han maatte være, hjemme som ude; og dog skulde der komme noget mere og større endnu, da

han 2 Aar senere kom med i den store Landbokommission. Men nu fra Slutningen af 1784 var det først den lille Landbokommissions Arbejde, der skulde sættes i Værk af de 5 Kommissionsmedlemmer. Kr. Reventlow havde jo vist Vejen efter sin Opfattelse, at Staten burde gaa i Spidsen for Bondefrigørelsen ved først at ordne Bondeforholdene paa Krongodserne. Og V. A. Hansen gik ind til dette Arbejde med fornyet Lyst og Glæde, saaledes har han udtrykt sig i flere skriftlige Udtalelser. For ham som for Brødrene Reventlow var det en Livssag at hæve Bondestanden. Hele det store Omdannelsesværk, der i Løbet af 5—6 Aar foregik i Nordsjælland, har Hansen i 1790 udgivet et Skrift om, der senere i 1792 blev oversat paa Tysk, trykt i Altona og derfra bredte sig videre ned i Tyskland og vandt Læsere. Denne Bogs danske Titel var: »Beskrivelse over de paa Frederiksborg og Kronborg Amter foretagne Indretninger«. (København 1790). I Løbet af 6 Aar var 1300 Bøndergaardene i Nordsjælland udskiftede, 2500 Huslodder fra 3 til 6 Tdr. Land var oprettede. De Fæstebønder, der kunde godtgøre, at de havde faaet deres Gaard i god Drift, blev Selvejere paa meget billige Betingelser. Hoveriet blev dernæst afløst overordentlig billigt. Landbokommissionen sørgede ogsaa for Markfreden ved at udsætte Præmier og yde Hjælp til Stengærders Opsætning; ja saa ivrigt blev der taget fat, at i et eneste Aar blev der i Nordsjælland rejst 21 Mil Stengærder. Af 35 Kroer blev de 23 nedlagte; kun de Kroer, som var aldeles nødvendig for de Rejsende, fik Lov at blive staaende, dog skulde de saa vidt muligt udflyttes fra Landsbyerne. 67 Børneskoler blev oprettet, Vejene forbedret, og mange af Gaardene udflyttet fra Landsbyerne. Om hele dette Reformværk skrev V. A. Hansen i sin Bog:

»— — — — Glæden over ved gode Forbedringer at have sikret saa mange af vore Medborgere for megen Tvang og for megen vilkaarlig Behandling og at have

lagt en haabefuld Grundvold til en større Lykke endog for de ufødte Slægter — mon ikke denne ædle Tanke langt mere maa glæde os end den at have efterladt nogle Tusinde Rigsdaler mere eller mindre til vore Arvinger, som maaske ikke en Gang ved at faa disse Penge blev lykkeligere, men maaske snarere vilde bruge dem til Ting, som vi ikke kunde ønske en eneste Skilling anvendt til — —.«

Og hvilket Langsyn er der ikke i V. A. Hansens Ord, naar han i sin Bog skriver:

»Det gælder om at skabe sig en varig Glæde, og det er ganske tilladeligt, at den, som har noget tilovers i Verden, anvender denne Overflod eller en Del deraf paa en anstændig Fornøjelse. Men hvad Fornøjelse kunde være større end at se Glædens Smil i en ærlig Bondes Ansigt, naar man selv ved at gøre vel imod ham havde frembragt det. Og er nogle af Bønderne utaknemmelige, saa er dog vist ikke alle, ja, om de endog alle var det, saa bliver deres Efterkommere det vist ikke. Og her maa man huske, at naar man ved sande Grundforbedringer og nyttige Indretninger forbedrer sit Bøndergods, saa er det ikke den nuværende Slægt alene, som man gavner, men ogsaa, ja fornemmelig, de tilkommende Slægter!«

I Slutningen af sin Bog udtaler Hansen sit Hjertes varmeste Ønske, som var, »at en og anden Jorddrot ved at læse det lille Skrift vilde tage Anledning til at udtænke og udføre en grundig og varig Forbedring i sine Bønders og Husmænds Vilkaar.«

Men mest gjorde V. A. Hansen sig dog bekendt videre ud, da han den 25. August 1786 blev udnævnt til at være Medlem af Den store Landbokommission, der kom til at bestaa af 16 Medlemmer, nemlig: 3 fra Kancelliet (Luxdorph, P. Aagaard og O. L. Bang), 3 fra Rente kamret (Chr. Reventlow, J. Erichsen og V. A. Hansen), 4 Jurister (A. Bang, B. Eichel, Carlsen og

Fridsh) samt 4 L a n d m æ n d (Godsejerne P. A. Lehn, M. Quistgaard, P. Wormskjold og Kr. L. Schel-Plessen), endelig som militær sagkyndig i Spørgsmaal vedrørende Stavnsbaandet: Generalauditor W. Bornemann, og som Sekretær Chr. Colbjørnsen. — Embedsmænd og Jurister udgjorde det store Flertal over for »Landmændene«, hvor ingen fra Bondestanden endnu var med. Af de to Mænd, der blev de ledende i Landbokommissionen, var C h r. R e v e n t l o w paa een Gang Embedsmand og Godsejer med store førstehaands Erfaringer om Landbrug og Landboforhold, medens Chr. Colbjørnsen først og fremmest havde sit Kendskab til disse Forhold fra sine Erfaringer under praktisk juridisk Gerning¹⁾.

I Landbokommissionens første Møde den 18. September 1786 fremlagde Sekretæren, Chr. Colbjørnsen, et Slags Program for Kommissionens Arbejde, og noget af det første, der skulde tages fat paa, var F o r h o l d e t m e l l e m G o d s e j e r o g F æ s t e r. Under denne Forhandling om dette store Spørgsmaal kom V. A. Hansen til at afgive en større Betænkning, der findes i Landbokommissionens Forhandlinger 1. Bind (Side 105—138), hvori Hansen hævder, at en Domsafsigelse skal være Betingelse for, at en Fæster kunde hindres i Brug af Fæstet. Han var selv klar over, at denne Anskuelse ikke gjorde hans Hjerte nogen Skam. »Jeg har antaget den faste Grundsætning aldrig at handle anderledes mod Bonden og følgelig aldrig heller at foreslaa andet i Hensigt til ham, end hvad jeg vilde, der maatte vederfares mig selv, ifald jeg var Bonde.« Saaledes var Hansens Ord i denne Sag.

Allerede den 2. Oktober og 20. Oktober 1786 afgav V. A. Hansen vistnok først af alle i Landbokommissionen en Erklæring om, at S t a v n s b a a n d e t m a a t t e h æ v e s, idet han foreslog en kort Overgangstid, 10—12 Aar, inden det helt faldt bort. Her blev han straks støttet af flere i Kommissionen, og det var især Reventlow og Col-

1) Hans Jensen: „Dansk Jordpolitik“ (1757—1919) I Side 126.

bjørnsen, der paa Grundlag af V. A. Hansens og andres (Wormskjolds, Fridschs og Cordsens) nær beslægtede Ytringer fik sammenstillet en dygtigt affattet Plan til Stavnsbaandets Afskaffelse og til en Forandring af Udskrivningsmaaden. Reventlows Forslag af 23. Oktober 1786 kan siges at være Grundlaget for den Plan til Spørgsmaalets Løsning, som Colbjørnsen havde færdig 6. Januar 1787, og som han havde udarbejdet i Forening med Fridsch. Denne Plan, hvorved det første Udkast til en formelig Lov blev givet, udgjorde Chr. Colbjørnsens væsentligste Indsats i Stavnsbaandssagen.¹⁾

Om Stavnsbaandets Løsning formede V. A. Hansen sine Udtryk saaledes, da han saa, at Loven herom vilde komme:

»Jeg kendte aldrig større Glæde, end om det var muligt, om jeg ved mine ringe Raad kunde befordre mine Medbrødres, den agtværdige Bondestands Lyksalighed. Da jeg selv anser borgerlig Frihed som en væsentlig Del af min egen Lyksalighed og dens Tab for det største, jeg kunde tabe næst efter Religionen, Dyd, Ære og Liv, saa dømmer jeg andre efter mig selv.«²⁾

Det er rigtigt, som det er blevet sagt af vore nyeste Historieforfattere, at V. A. Hansen i den store Landbokommissions Forhandlinger var ret fremtrædende, uden at hans Indsats paa nogen Maade bør sammenlignes med Chr. Reventlow eller Colbjørnsens. Hansen hørte til de gode Medarbejdere ved en stor Sags Løsning og sparede sig ikke i den halve Snes Aar, da han som en ivrig og hjertevarm Deltager var med i Regeringens store Reformarbejde og havde Tjeners i n d e t.

Hjemme paa Frydendal blev han ogsaa ved at følge

¹⁾ E. Holm: „Kampen om Landboreformerne i Danmark“, Side 132—133. — H. Jensen: „Dansk Jordpolitik“ I, Side 150—151. Landbokommissionens Forhandlinger, trykte Udgave, Side 190 m. f. — A. F. Bergsø: „Chr. D. F. Reventlows Virksomhed“ (1887) o. fl.

²⁾ Se „Landbokommisisonens Forhandlinger“ I, Side 102.

med i alt. Han gav de Fattige paa sit Gods frie Lægemedler, og var der Syge, der ikke kunde hjælpes hjemme, har han ladet dem helbrede i København, hvis dette var muligt. For egen Regning forsynede han Egnen med en uddannet Jordemoder. Og flere Gange lod han uddele gode og nyttige Bøger. Saaledes Pastor Høeghs »Anvisning paa et godt Landbrug for udskiftede Bønder, der var kommet ud af det gamle Fællesskabs Sædskiye«. Denne udmærkede Bog, der, da den udkom, blev saa rosende omtalt og udnyttet af mange, skal efter Forfatterens Vidnesbyrd være blevet til, ved at V. A. Hansen havde opmuntret Pastor Høegh til at skrive Bogen. V. A. Hansen havde en lykkelig Ævne til — som der blev sagt ved hans Død — »at erkende og erfare Brødrers Trang«.

1795, Aaret før sin Død, nedskrev V. A. Hansen følgende Overvejelser for Landmænd, efter at han i 22 Dage havde opholdt sig i Jylland og der ogsaa havde prøvet at sætte sig ind i jyske Heders og andre Udmarkers Behandling:

Strøtanker om nogle Landvæsens Forbedringer, især i Jylland:

Ved følgende 3 simple og vistnok meget bekendte, men ikke altid fulgte Reglers Iagttagelse, mener jeg, at Almenvellet vilde herligt befordres:

- 1) Naar alle, som ejer eller bruger Jord, vilde stræbe at anvende enhver Plet deraf, saa at intet laa hen til Unytte.
- 2) Naar alle vilde dyrke Jorden med de for den bedst tjenlige Planter.
- 3) Naar man gav hver Mand fri, saa intet Baand hindrede ham i at udføre sit Arbejde frit.

Saaledes sætter jeg ved mine udflyttede Gaarde Espalietræer ved alle Mure paa Solsiden, paa det at ogsaa denne Plads kan udnyttes. Hertil bruger jeg ungarske Svedske-Blommetræer, hvis Frugter saavel tørrede som syltede og

i den saakaldte Blommemos kunde blive Landmanden saa nyttige, baade i hans Husholdning og ved Salg. Og da endelig Flyvesand, som dog vel er den ufrugtbarste af alle Jordarter, kan bære Græsvækster til Føde og Strøelse for Kreaturet — ja, med Tiden nogen Skov af visse Slags Træer —, saa tror jeg, at denne Regel maa være almindelig rigtig, at ingen Jordplet bør henligge aldeles ubrugt. Vel ved jeg, at en vis udmærket Mand er af den Mening, at de mest stenfulde Egne ej fortjene Opdyrkning. Men jeg er af modsat Mening, og nogen Erfaring har jeg dog heri, da jeg har borttryddet Millioner Sten og sat over 28,000 Favne Stengærder = 7 Mil. Dog tilstaar jeg, at den første Mand, som bekoster alt, maaske ikke bliver skadesløs, men Landets Produktion forøges unægteligen herved; altsaa under Staten, og gennem flere Aarhundreder maa Produktionen blive en ren Fordel.

Jeg vil holde mig til det første (1) af disse Emner. Vel findes der endnu i Sjælland og paa de øvrige danske Øer megen Jord, der bør grundforbedres; men dog er større Strækninger af Jylland hertil mere trængende, og maatte det da være mig tilladt her at nævne:

- A. De jyske Heder.
- B. Flyvesandet.
- C. De store Moser.

Her foreslaar jeg at udsætte Præmier:

- 1) om den bedste Maade at opdyrke den jyske Hede;
- 2) om den bedste Maade at anvende den til Skov.

Frihed og Penge skal der til! Før kastede man Statens Penge til disse Formaal i Grams. Et Rygte siger, at der paa disse dyrebare Hedebobønder¹⁾ er anvendt 13 Tønder Guld.

— — — — Min Hensigt, mit eneste Ønske ved at nedskrive disse Linier har været at kunne, ifald det var

¹⁾ 1759—61 indkaldtes med en Bekostning af 300,000 Rd. tyske Nybyggere til Opdyrkning af Alheden. De medbragte Kartofflen som ny Plante i Danmark.

mig muligt, stifte noget Gavn, og da enhver, som skriver for at gavne, tør haabe Overbærelse med mange Fejl og med megen Ufuldkommenhed, saa er det mig saa meget tryggere Opmuntring, som jeg tilforn har glædet mig ved en blid Bedømmelse og har hele mit Liv igennem modtaget utallige Beviser paa megen Velvillie og Godhed.

Frydendal, den 20. November 1795.

Hansen.

V. A. Hansen havde den 30. August 1771 — et Aars Tid efter, at han havde overtaget Godset Frydendal — giftet sig med den 19-aarige Elisabeth G'raah fra Skamstrup, og da hun døde den 7. Maj 1786, giftede han sig Aaret efter med hendes ældre Søster Inger Charlotte Graah, som kom til at overleve sin Mand i 22 Aar. Begge Gange stod Bryllup'et i Skamstrup, hvor Brudens Forældre havde deres Hjem. Og den 20. Maj 1796 døde Hansen i sit Hjem paa Frydendal, kun 52 Aar gl., midt i sit Arbejde med at faa alt i en god Gænge rundt om paa Godset.

En Broder til de to Hustruer, Peder Hersleb Graah, skrev ved sin Svogers Dødsfald følgende¹⁾, da han nøje havde kendt Hansen og været optaget af hans Arbejde:

»Sig os, ædle Fædrelandsven! som har gennemrejst eller herefter gennemrejser denne af Naturen skønne, men ved den afdødes Virksomhed og Godhed forskønnede Egn; sig hvad du har følt eller føler. Lad da, hvo der vil, mod bedre Vidende, skumle over det knap fuldførte Værk — ja mod bedre Vidende — thi hvem ved ikke, at der skal Tid til, inden de udskiftede Jordlodder kan bramme med Sæd, som de med Tiendestraaet fedede Hovmarker — kun nogle Aar — og nogle Aars billig Medfart med den svage Udflytter, da skal hine Skumlere, skønt ugerne, nødes til at tilstaa, at Manden var hæderværdig, som skabte Flid og Munterhed og Velstand i sin Egn«.

Og henvendt til sin Søster, Fru Inger Charlotte Hansen paa Frydendal, skriver P. H. Graah: »Til den afdødes

1) i „Minerva“ 1796.

Hæder — men ogsaa til Hæder for dig, ædle Søster! være det sagt, offentlig sagt: Frydendals Bønder er udskiftet hoverifrie og gældfrie! Din Vens Skygge svæver over dig, fordi du hædrede hans Aske ved at fuldføre, hvad kun Døden hindrede ham i at udføre. Hans Venner blev dine Venner, de bliver det fremdeles. Da skal din Løn blive som hans: Velsignelse og Hæder i dit Liv! Velsignelse og Hæder i din Grav!«

Og Udgiveren af »Minerva« i København tilføjede, at det ogsaa var ham kært at nævne lidt om, hvorledes den ædle Mands værdige Ægtefælle vandrer i hans Fjed, og med Hustruens Trofasthed og Borgerindens patriotiske Opofrelse efterkommer, hvad der af hendes Mands Optegnelser er fundet frem, som har været hans Hensigt at gennemføre. Saaledes har hun atter tilbudt Bønderne Hoverifrihed mod en Afgift, som ikke, medens de nuværende Godsbesiddere leve, skal forhøjes, og har hun tillige lovet dem, som stod i Restance, naar de antager dette Tilbud, ikke at affordre dem nogen Restance ældre end 1. Januar indeværende Aar, hvilket Tilbud nogle og halvtred-sindstyve Bønder har indgaaet, og har hun med dem indgaaet en skriftlig og lovformelig Forening. Skønnere Minde kunde hun ikke rejse sin afdøde Mand. Bedre kunde hun ikke vise sig værdig til at have været hans Hustru end ved saaledes at fremme et Gods, han bortreves fra.

To Aar senere — i 1798 — blev der paa Kragholmen, tæt op til Frydendalsgaarden, rejst en Mindestøtte for den afdøde V. A. Hansen. Og paa dette Mindesmærke blev følgende Indskrift sat:

Bondevennen Vilhelm August Hansen,
som byggede og plantede for Frydendals Bønder,
som tænkte, talede og skrev for Danmarks
Bønder, sattes dette Minde af hans efterladte
Enke, Inger Charlotte Graah. Aar 1798.

Hisset skulde vi atter samles
uadskilleligen, o Haab, o Trøst!

(Dette Mindesmærke blev for snart 30 Aar siden fornyet, da det gamle Mindesmærke trængte til at repareres og Indskriften næsten var ulæselig. Fru Kammerherreinde Treschow lod da et nyt Mindesmærke sætte op foran det gamle. Det ny Mindesmærke er en høj Granitsten med Forsiringer og samme Indskrift som paa det gamle Mindesmærke).

III.

Odsherred,

det gamle Krongods, regnedes for ved Stavnsbaandets Løsning 1788 at være et rent Bondeland, hvor Bønderne sad og havde det langt friere end i nogen anden Egn af det nuværende Holbæk Amt. Interessant er det at læse en Ansøgning af disse Bønder i 1734, stilet til selve Kongen¹⁾, hvor de blot beder om Fritagelse for at levere til Kalundborg Amtstue det aarlige Landgilde, Kornvarer og andet, de var pligtige til at yde Kronen; Ansøgerne erklærer, at de bliver »rent øde«, hvis de skal vedblive at have disse Køreture til Kalundborg; men hvis de maa levere deres Ydelser i Nykøbing, til den kongelige Forvalter for Krongodset i Odsherred, Niels Bang, saa kan de ende Rejsen paa een Dag uden videre Besvær, medens en Tur til Kalundborg frem og tilbage vil tage 2 a 3 Dage og give Anledning til flere Udgifter med Rus og andet Fylderi. Og Niels Bang er de glade ved at staa overfor; han foruretter dem ikke med Hensyn til Tøndemaalet; de bliver straks ekspederet af ham, og hverken han eller hans Folk afpresser dem noget for at levere Kvittering for Leverancen, de er kommen med. En Ting havde de endnu at bønfalde Kongen om, og det var denne: de vilde bede om at maatte betale deres Afgifter med Penge, naar dette passede, alt efter Taksten: Rug 8 Mark, Byg 6 Mark, Havre 4 Mark, alt pr. Td.; »thi vi kan somme Aar bedre komme Korn afsted og somme Aar bedre Penge«. Saaledes ud-

1) Ansøgningen findes i Rigsarkivet i København.

trykte disse Ansøgere sig for over 200 Aar siden. Andragendet var underskrevet af 3 a 4 Bønder fra hvert Sogn i Odsherred og havde til Følge, at de fik Lov at levere deres Landgilde hvert Aar herefter i Nykøbing.

Paa Kronens Gods i Odsherred var der intet Hoveriarbejde. Godset omfattede de 8 Sogne: Odden, Rørvig, Højby, Asmindrup, Vig, Egebjerg, Grevinge og Asnæs med tilsammen mindst 30,000 Td. Land og ca. 3000 Td. Hartkorn. I Frederik V's Tid (1746—1766) som Konge var der Tale om at sælge Godset, da Statskassen trængte til Penge. Meget andet Krongods omkring i Landet blev i disse Aar solgt paa denne Maade, hvor Masser af Fæstegaarde blev købt af Folk, der havde Penge, og af dette købte Krongods blev der ofte oprettet nye Herregaarde. I August 1757, da det var Odsherreds Tur at blive solgt, greb Statens Generalprokurør, Henrik Stampe, der var en varm og trofast Talsmand for Bondestanden, ind her og foreslog, at Odsherreds Bønder skulde som Fæstere tilbydes disse Gaarde som Selvejendom, men ved den offentlige Auktion var der ikke en eneste af Odsherreds 500 Bønder, der turde byde paa sin Fæstegaard, da Regeringen stillede den Betingelse over for Køberen, at Købesummen skulde betales straks. Senere blev Odsherred atter stillet til Auktion, uden at nogen Herremand gav Bud paa dette frie Bøndergods. Og dette var jo et stort Held for de 500 Fæstebønder.

Saa i 1784, da den unge 16-aarige Kronprins Frederik blev konfirmeret, bestemte en kgl. Resolution, at Kronprinsen i Konfirmationsgave skulde tilbydes Odsherreds Krongods, men da Kronprinsen nogle Dage senere som Medlem af Statsraadet gav Afkald paa denne store Gave, blev Odsherreds Bønder ved at være Kronens Fæstebønder, hvor deres Stilling foreløbig var den samme som før.

Men snart mærkedes ogsaa her Regeringens Forsøg med en Bondefrigørelse. Den 9. November 1785 kom der en Resolution, der paa Kongens Vegne tilbød, at »de ods-

herredske Bønder skulle som Følge af de paa Godset anvendte Bekostninger og en bedre Jorddyrkning forskaffes Frihed og Ejendom. Udkastet til disse Bønders Arvefæsteskeder var approberet, og selve Arvefæsteafgifterne blev bestemt ved en ny kgl. Resolution af 9. Maj 1792. Nu kunde Odsherreds Bønder blive Selvejere. Atter havde de faaet et saadant Tilbud af Kronen; men atter betænkte de sig, da de saa Betingelserne for at blive Arvefæstere efter den sidste kgl. Resolution af 1792. De ældre Fæstere havde under disse Forhold ikke Mod til at blive Arvefæstere, hvorved deres aarlige Afgifter ofte vilde blive fordoblet, uden at de efter deres Mening vandt noget egentligt Gode. Stavnsbaandet var jo løst. Friheden fik de efterhaanden til at kunne rejse hen, hvor de vilde. Saaledes tænkte de unge Fæstere, og naar de ældre Fæstere advarede imod at blive Arvefæstere, var der ingen Anbefalinger, der bød sig til her. Den lille Landbokommissions 5 Medlemmer, der virkede saa fortræffeligt for Selvejendoms Fremme i Nordsjælland i de samme Aar, vilde sikkert i Odsherred have kunnet paavirke mange Fæstebønder til at blive Selvejere, men nu kom de der ikke, da den Opgave ikke var stillet til dem. Og som Fæstere havde Odsherreds Bønder jo i en lang Aarrække haft særdeles gode kgl. Forvaltere som Niels Bang, Egebjerggaard, F. V. Trojel til Anneberggaard o. fl. Under disse menneskekærlige Bestyrere af Statens Gods i Odsherred var det Aar efter Aar saaledes, at Fæstebondens Gaard, imod en meget ringe Indfæstning, gik over til den af hans Eørn, han ønskede at overdrage den til, og da han paa denne Maade allerede havde den Dispositionsret over Gaarden, han kunde ønske sig, fandt han ingen Grund til at blive Arvefæster, hvorved han uden Nytte bebyrdede sig med højere Afgifter. Saaledes saa de ældre Fæstere paa Sagen. Og de yngre Fæstere synes at mangle Eksemplet fra de ældre og mere erfarne Mænd for at tage imod Arvefæstet og blive Selvejer. Saaledes gik det da til, at

ingen af Odsherreds Fæstebønder i den heldige, opadgaaende Periode fra 1792 til 1807 var tilbøjelig til at ansøge Regeringen om Arvefæste i denne store Bondefrigørelsestid, som det var for det danske Folk. Først i 1807 meldte 8 forskellige Gaardfæstere paa Godset sig med deres Ansøgning og blev Arvefæstere. Og festligt er det endnu at læse et saadant Arvefæsteskode fra de Dage udstedt i Kongens Navn den 11. Maj 1807 som et Frihedsbrev til en Bonde, hvorfor et saadant anføres her fra de Dage:

Vi Christian den Syvende, af Guds Naade Konge til Danmark og Norge o. s. v.

gør vitterligt:

at vi af særdeles Kongelig Naade herved ganske og aldeles skøder og afhænder fra os til den hæderlige Bondemand Lars Nielsen og hans Arvinger den i Odsherred beliggende og hidindtil af ham i Fæste havde Gaard i Asnæs Sogn, Asnæs By, „Næsegaard“ kaldet, af Hartkorn 7 Td., 3 Skp., 2 Fdk., $\frac{3}{7}$ Album med al dens Tiliggende efter den skete Udskiftning og Jorddeling samt efter det hermed følgende Copi Carte, som udviser alle Gaardens Jorder og er overensstemmende med den for Odsherred indrettede og i det kgl. Rentekammer værende Grænse Protokol, alt til evindelig Arv og Ejendom for bemeldte Lars Nielsen samt hans Arvinger og Efterkommere.

Landgilde og Hoveripenge aarlig at yde er 4 Td., 6 Skp. af de 3 Sædarter: Rug, Byg og Havre + 64 Skilling aarlig at betale i 3 Terminer hvert Aar, nemlig med $\frac{1}{3}$ 11. Marts, $\frac{1}{3}$ 11. Oktober og $\frac{1}{3}$ 11. December.

Saaledes er Ordlyden af et af de første Arvefæsteskode; men kun 8 af Odsherreds mange Fæstebønder meldte sig i 1807; og samme Aar begyndte de slemme Krigsaar og den dermed forbundne Usikkerhed og Omvæltning i Pengevæsenet, der foraarsagede, at ikke flere Fæstere i Odsherred fulgte det gode Eksempel, som de 8 havde givet. Og fra 1813 sank Bøndernes Kaar i Odsherred betydeligt, mest som en Følge af, at det var alle de ny Fæstere paa-

lagt at betale deres høje Afgifter efter Middelpris af 10 Aars Kapitelstakst, hvorved Afgifterne paa Grund af de foregaaende Aars høje og derefter følgende lavere Sædpriser blev utaalelige. I denne Periode steg Restancerne fra Odsherreds Fæstegods, og det blev anset for umuligt for Fæsterne at udrede de høje Afgifter. Man greb derfor til den rigtige Forholdsregel at forandre den Bestemmelse, der var gjort om Afgifternes Beregning efter Gennemsnit af 10 Aars Kapitelstakst saaledes, at Afgifterne blev opkrævet efter det Aars Kapitelstakst, for hvilke de svaredes. Og Rentekamret gik endnu videre; ved en kongelig Resolution af 6. O k t o b e r 1 8 1 9 blev Afgifterne for Odsherreds Fæstegaardmænd indtil videre nedsat til samme Størrelse, som var gældende for Arvefæstere fra Frederiksborg Amt, saa den paa denne Maade nedsatte Afgift for flere Fæstere i Odsherred var lavere end de gamle Afgifter før 1792, og et Tidsrum af over 20 Aar forløb, uden at nogen Fæster i Odsherred blev afkrævet de højere Afgifter, han efter sit Fæstebrev skulde svare, og hvori han kun indtil videre — paa Grund af Tiderne — var forundt Moderation. Ikke saa underligt, at Fæstebønderne i Odsherred følte sig forvisset om, at de ingensinde, saa længe de var Kongens Fæstere, vilde komme til at føle sig utrygge. Saaledes gik Tiden til henimod 1840, da Selvejer- og Arvefæstespørgsmaalet vaagnede op igen iblandt Odsherreds Fæstegaardmænd. Den daværende Godsforvalter i Odsherred havde da allerede i en Række Aar advaret sine Fæstebønder imod at blive Selvejere, ja endog nægtet enkelte Ansøgere, der begærede Arvefæste paa deres Gaarde. Og da der saa ved den ny Konges — Christian d. 8.s — Tiltrædelse i 1839 kom til at gaa Rygter om, at Kongen vilde sælge Odsherred med dets mange Fæstegaarde, muligvis til en større Godsejer uden Forpligtelser til at lade Odsherreds Fæstegaarde blive Arvefæstegaarde, kunde det ikke andet end vække et vist Røre iblandt Odsherreds Bønder. De saa tilmed, hvordan deres

nære Naboer mod Syd, Alkestrups og Egemarkes Bønder blive bortsolgt med Godset, de hørte til, uagtet de havde anstrengt sig meget for at blive Selvejere. Noget lignende kunde maaske hælde Odsherreds Fæstebønder, der hidtil havde følt sig saa faste i denne Stilling. Hvis Kongen nu solgte Odsherred? Der blev sagt, at der var gjort flere store Bud paa dette Gods. En Mand skulde 1840 have budt $\frac{1}{2}$ Mill. Rd. for dette Gods, men kunde han slippe fri for Arvefæste, vilde han give 1 Mill. Rd. Og nu blev der talt meget i Odsherred om det rigtige i at søge Arvefæste efter det kongelige Tilbud, de havde modtaget derom for 50 Aar siden, i 1792. Nogle af de indflydelsesrigeste Mænd gjorde Begyndelsen ved at ansøge Rentekamret om Arvefæste; andre fulgte deres Eksempel, og i et Tidsrum af 2 Aar (1839—41) skal henimod 30 Gaardfæstere, hvoriblandt en hel Bys, have søgt om Arvefæste. Men nej — Arvefæstet blev dem nægtet, uagtet Kongens Villie derom saa udtrykkelig var udtalt i de tidligere Resolutioner siden 1785. Hensigten med Arvefæstets Indførelse i Odsherred var jo at virke for »Frihed og Ejendoms Udbredelse«. Nu var der endelig ved 1840 vaagnet en Bevægelse for dette i Odsherred. Mange Fæstere vilde da have fulgt de 30 Gaardfæsternes Skridt med deres Ansøgning, hvis disse var blevet bevilget.

Landsbyernes Udskiftning i Odsherred var i sin Tid udført paa saa fortrinlig en Maade, at Udskiftningen her ansaas for den bedste i Danmark paa Grund af Loddernes regulære Figur. Det var Baron C. M. H. Løvenskjold, der ledede dette vidtløftige Arbejde. Han var tillige Amtmand for hele det nuværende Holbæk Amt, og da de første 8 Arvefæsteskoeder til Odsherredsbønder i 1807 havde faaet kongelig Bevilling, uddelte Amtmand Løvenskjold egenhændigt disse Skøder til vedkommende Bønder, stærkt interesseret som han var i den hele Bondefrigørelse.

Odsherreds Fæstegaarde blev ikke solgt til nogen Herremand. Det blev Bønderne, der som Fæstere endelig

fik et nyt kongeligt Tilbud om at købe dem. Dette Budskab fremkom fra Kong Christian d. 8. ved en Resolution af 1. Juli 1846, hvor der fastsattes de Regler for Bortarvefæstningen af Fæstegaardene paa de kongelige Domæner (hvortil Odsherred jo hørte), at samtlige disse Gaarde skulde bortarvefæstes, i alt Fald ved indtrædende Fæsteledighed, og at $\frac{2}{3}$ af Gaardens Salgsværdi i Handel og Vandel skulde udredes i Købesum efter visse Regler, der nærmere var formuleret.

Dette Budskab vakte Glæde i frisindede Kredse saavel i Land som i Købstad. Bondebevægelsen var jo i de Dage i stærk Vækst rundt om paa Sjælland, men særlig i Holbæk Amt. Og i det nationalliberale Dagblad »Fædrelandet« hvis Redaktør var Carl Ploug, blev den kongelige Resolution af 1. Juli 1846 hilst med Glæde og varm anbefaling i en Spidsartikel fra Fredagen den 17. Juli, hvor det hedder:

»Det er det bernstorffske Ministeriums Reformbane, som atter er betraadt. Ved slige Kendsgerninger er det, at en Regering aabenbarer sit Sindelag. Ikke de højtideligste Forsikringer om de største Herligheder opvejer en saadan Gerning.« — — »Vi har ogsaa opmuntret Regeringen til at give Eksemplet om Domænerne; thi det var jo ikke at vente, at de private Jorddrotter skulde gaa ind paa en Anskuelse af Fæsteforholdene, som Statsstyrerne som Jorddrotter ikke hyldede. Nu er dette Eksempel givet, det er et vigtigt Skridt, hvorfor vi antage, at alle gode Fædrelandsvenner bør være taknemmelige.« — »Det kan naturligvis ikke fejle, at der vil indkomme Forslag til en endelig Løsning af Fæsteforholdet ogsaa paa de private Godser.«

Og i Henhold til den anførte Resolution af 1. Juli 1846 og den i 1851 vedtagne Lov af Rigsdagen om Selvejendoms Indførelse paa Statens Godser blev efterhaanden Fæstegaardene i Odsherred Selvejendoms hjem i Overensstemmelse med de Idealer, der var fremsat af Bonde-

frigørelsens Mænd for saa mange Aar siden og nu sidst paa Rigsdagen saa varmt anbefalet af Bondevenneselskabets Formand, Folketingsmand Balthazar Christensen.¹⁾

IV.

Oluf Lundt Bang.

Denne Mand, der var barnefødt i Odsherred og 1786 blev Medlem af »Den store Landbokommission«, hvor hans radikale Planer om Bondestandens Frigørelse vakte megen Opsigt, maa ogsaa i nærværende Afhandling nævnes blandt dem, der hørende til Holbæk Amt var med til — ved Lejlighed — at yde sit til, at Frigørelsesarbejdet kom godt i Gang i hans Fødeamt.

Han var født i Ulkerup By, Egebjerg Sogn i Odsherred 1731 som Søn af den i Odsherred velkendte Forvalter over de kongelige Godser i dette Herred, Kammerraad *N i e l s C h r. B a n g* (1697—1760), der til sidst boede paa Egebjerggaarden²⁾. Den unge Oluf L. Bang blev 16 Aar gl. Student fra Frederiksborg Latinskole, tog 1750 Eksamen som theologisk Kandidat og 1758 som juridisk Kandidat. 9 Aar senere, i 1772, blev han beordret til i Skilsmisseprocessen imellem Kong Christian d. 7. og Dronning Caroline Mathilde at føre Sagen for Kongen og desuden at paatage sig Forsvaret for Enevold Brandt, der havde været Struensees Ven og Medhjælper. Og nu steg han Aar efter Aar højere med Hensyn til at faa høje Stillinger og Titler. 1783 blev han Konferensraad, 1784 Generalprokurator som Afløser for den meget bekendte og højtagtede Henrik Stampe, en af vort Lands største Retskyndige.

Denne betydelige Jurist, som O. L. Bang var bekendt for at være, var tillige stærkt interesseret i Landboforholdenes Udvikling. Han havde jo ogsaa i sin Hjemegn Odsherred haft Lejlighed til under sin Faders Vejledning

1) Efter Rigsdagstidende 1850—51.

2) Fra 1728 til sin Død var N. C. Bang Forvalter i Odsherred. En Datter af ham, Katrine Marie Bang, blev Moder til Salmedigteren Grundtvig. (Se F. Rønning: „Grundtvigslægtens Historie.“)

at sætte sig ind i Bøndernes Forhold. Han havde ogsaa været Medlem af det i 1769 oprettede Landhusholdnings-selskab. Og nu ved det politiske Systemskifte i 1784 kom han levende med i det stærke Røre, der blev om Forholdet mellem Bønder og Herremænd. Da den store Landbokommission i 1786 blev nedsat, blev Generalprokurør Bang et af dens 16 Medlemmer, og samme Aar udsendte han en Bog med Titel: »Afhandling om Bondestanden i Danmark« (1786), hvori han — efter først i Landbokommissionens 2. Møde i Oktober at have forelagt sin Betænkning — nu for Offentligheden fremlægger sit Synspunkt angaaende Herremændene og deres Fæstere. Heri udtrykker Bang sig meget stærkt. (Fra Odsherred maa han jo have vidst, hvor godt man der fra Kronens Side behandlede sine Fæstebønder.) Bang udtalte sig i sit Skrift meget skarpt imod, at man fra Godsejernes Side overlod en Bonde en brøstfældig Gaard i Fæste, men senere stillede Krav til ham, som om det var en Gaard i god Stand, han fra først af havde modtaget. »Paa de Godser, hvor saadant gaar i Svang, er Bonden aldeles undertrykt«, skriver O. L. Bang, »og en undertrykt Mand kan hverken ville vel eller handle vel. En Bonde maa være i en saadan Forfatning, at han i sit Arbejde kan leve.«

Bangs Grundsyn var dette: man maa bygge paa Menneskets Trang til at arbejde i sin egen Interesse og for sin egen Lykke, og derfor maatte Landboforholdene ordnes saaledes, at heller ikke Bonden som Fæster blev hindret i at realisere dette almenmenneskelige. Bang foreslog en retslig Kontrol med alle Forhold vedrørende et Fæstesteds Varetagelse og rette Brug; det maatte være Herreds- og Birkefogeder, der havde denne Kontrol, og det var ogsaa dem, at Bang efter sit Skøn foreslog at anvende som Taksationsmænd for Fæsteres Dødsboer.

Sammen med Colbjørnsen havde Generalprokurør O. L. Bang været med at fastslaa som en Kendsgerning, Regeringen nu stod overfor: at Fæstebøndernes Vilkaar var

alt for usikre, naar de ingen anden Beskærmelse havde imod Forurettelse af deres Jorddrotter end disses Tænke-maade, da selv de Fæstebønder, der var saa lykkelige at have de bedste Herskaber, dog altid levede i Uvished om deres egen og deres Børns tilkommende Skæbne, naar Godset engang kom i en anden Ejermands Haand, som Colbjørnsen udtrykte sig. »Fæstebøndernes Rettigheder bør altsaa bestemmes ved en Lov, og denne maa, da den skal beskytte en ringere Stand mod en mægtigere, gives saadan Styrke og Fasthed, at denne sidste ikke ved sin Vælde og hins Svaghed skal kunne rokke den eller hindre dens alvorlige Haandhævelse.«

Det var O. L. Bangs Erklæring af 7. Januar 1785 og Chr. Colbjørnsens Erklæring af 4. Marts 1785, der i For-ening med en jysk Herredsfogeds Forslag fra 1783, der blev Udgangspunktet for Nedsættelsen af den store Landbokommission i Henhold til Rentekamrets Forestilling om denne Sag 11. Juli 1786.

Og her i Landbokommissionen, der kom til at virke i stor Selvstændighed, var der store Modsætninger. Men 12 Kommissionsmedlemmer underskrev i Maj 1787 den af Colbjørnsen udarbejdede Forestilling til Kongen om, at der gennem Lovgivningen maatte træffes særlige Forholdsregler for at forsvare Bønderne som den svagere, fattigere, mindre oplyste Part over for Godsejerne som den stærkere, rigere og mere oplyste. Og selvfølgelig var O. L. Bang blandt Underskriverne. — D e n 8. J u n i 1 7 8 7 udkom denne Beskyttelseslov, der blandt andet ophævede Pryglestraffen for den danske Bonde.

Om H o v e r i e t havde Generalprokurør Bang den 25. August 1788 — godt to Maaneder efter, at Stavnsbaands-løsningsloven var udkommet — sendt Chr. Reventlow sine Udtalelser i den Anledning, ledsaget af en i flere Hen-seeneder interessant Betænkning over dette vigtige Spørgsmaal af Godsejer, Kammerraad Svitzer til Bøstrupgaard i Løve Herred, Holbæk Amt. Svitzer var Ejer af

denne Herregaard fra 1778 til 1791. Og Bang, der havde hørt denne Mand omtalt som særdeles bondevenlig, skrev da 8. April 1788 — efter sine egne Meddelelser til Grev Chr. Reventlow — følgende til Kammerraad Svitzer:

»... Deres Velærværdighed lader sig ikke mistvivle, at jeg som en for Dem ganske fremmed Mand tør meddele Dem mine Tanker og udbede mig Deres Raad og Vejledning. Deres Ry og mine gode Venner har nemlig sagt mig, hvor jeg skulde søge hen.« — Og efter en længere Udredning af sine egne Meninger om Hoverispørgsmaalet, »saa ufuldkomne som de er« — føjer han til —, »har jeg nu sendt dem til en bekendt og erfaren Landmand og Jordegodsejer, som i Gerningen har vist Prøve paa, hvorledes man med god Overlæg og klog Indretning kan fastsætte Bondens Hoveri forholdsmæssig efter hans Kræfter.«

Denne Henvendelse til Svitzer fra en af de mest varmheartede Reformvenner i Landbokommissionen viser, hvor stor Tiltro, man har haft til Svitzers Indsigt i Hoverispørgsmaalet, og allerede den 22. April havde Kammerraad Svitzer et langt Svar færdigt, der indeholder mange interessante Enkeltheder om hans Forhold til sine Bønder paa Bøstrupgaard, hvor han selv ikke altid havde det saa godt.¹⁾

O. L. Bang nedlagde samme Aar (1788) sit Hverv som Generalprokurør, og Chr. Colbjørnsen blev hans Efterfølger, medens Bang blev Justitiarius i Hof- og Stadsretten. I Landbokommissionen havde han ikke kunnet maale sig med Chr. Reventlow og Colbjørnsen, hvad Energi og Foretagsomhed angik²⁾. De to var jo de store Førere der. Hvor bondevenlig Bang kunde være, vidner bedst hans udførlige Afhandling om Bondestanden i Danmark. Hans Synspunkter her var paa visse Punkter meget yderliggaaende og endnu skarpere mod Godsejerne end fra dem,

1) Findes i Landbokommissionens Forhandlingsprotokol, Nr. 149. (Pro Memoria.) Rigsarkivet København.

2) H. Jensen: Dansk Jordpolitik, Dansk biografisk Leksikon.

der kom fra hans nærmeste Meningsfæller i Landbokommissionen. Og i Anledning af hans Bog herom i 1786 fik han mange Flyveskrifter imod sig af Godsejere som f. Eks. Fr. Buchwald o. fl. i den store Pennefejde, der i 1787—88 udbrød angaaende Bondefrigørelsen. Men da Hoverispørgsmaalet endelig i 1790 blev taget op til Behandling, var allerede O. L. Bang afgaaet ved Døden, 58 Aar gl., den 27. September 1789. Intet af de tilbagestaaende Landbo-spørgsmaal var saa vigtigt som Hoveriets Afløsning og Begrænsning, men intet heller saa vanskeligt som dette. Her havde Bang nok haft Forslag at fremkomme med som den Kender, han var af det hoverifrie Odsherred. Om selve Fæsteforholdet havde han jo til sidst i sine Leveaar povet at stille Krav om, at Livsfæstet skulde omformes til en Slags Arvefæste¹⁾.

V.

Fra Løvenborg.

Baron Severin Løvenskjold, der døde i 1776, 57 Aar gl., var en Fremskridtsmand paa Landbrugets Omraade og med Omtanke for sine Fæstebønder. I 1766, 10 Aar før sin Død, indprentede han Stamherren alvorligt at befordre Stamhusets Bønders Velstand ved al tilbørlig Hjælp, Opmuntring og Forekomst, »saasom at lade Enken eller et af hendes Børn, naar de dertil fandtes bekvemme, faa Faderens Gaard fremfor nogen anden, enten uden Indfæstning eller ogsaa en taalelig Indfæstning, til Belønning for den afdøde Faders Stræbsomhed. Bøndernes Afgift maatte ikke forhøjes udover det, hvad Gaardene var ansat til i Jordebogen, ligesom de skulde forskaanes for alt Hoveriarbejde, som ikke egentlig vedkom Gaardens Avling eller Skovning, Tørveskær, Vejreparation og dertil fornødent Hoveri«. Baron S. Løvenskjold var gift med Magdalene Charlotte Numsen, der nød et udelt

¹⁾ E. Holm: „Danmarks og Norges Historie“ VI. H. Jensen: Dansk Jordpolitik.

hædrende Omdømme rundt om i sin Samtid og i sin Efterslægt. Hun var en udmærket Hustru, en levende Meneskesjæl, opladt for alle Tidens brændende Tanker, harmonisk og fornem, og givende til alle Sider, skattet og æret af Mænd med de forskelligste politiske og individuelle Anskuelser — er der blevet sagt¹⁾. Andreas P. Bernstorff var hendes nære Ven, og med Guldberg — Statsministeren fra 1772 til 1784 — stod hun i Brevveksling. Men da hun havde skaffet sig Vished om, at den konservative Guldberg var Hovedmanden i den Handling, der fjernede A. P. Bernstorff fra Udenrigsministerpladsen i 1780, brød hun sin Brevveksling af med Guldberg, og i hendes Stuer paa Løvenborg var det, at Planerne blev lagt til de hemmelige Forhandlinger, der omsider førte til den store Regeringsforandring i April 1784. Løvenborg var, saalænge hun levede, især i 70erne, et lykkeligt Hjemsted for hendes Mands og hendes egen Slægt.

Efter sin Mands Død i 1776 overdrog hun i 1789 Løvenborg til sin eneste Søn Carl Michael Herman Løvenskjold (født 1751 paa Aggersvold). Ferbedringen af Bøndernes Kaar havde efter hans egne Ord »stedse været hans Ideal af Glædens høje Maal, naar dermed tillige var forbunden en højere Grad af Kultur, som dannede dem til paa rette Maade at nyde den forøgede Formue«. Han lagde sig Faderens gode Raad paa Sinde med Hensyn til sine Fæstebønder. Fra 1785 ledede han et vidtløftigt Arbejde med Udskiftningen i Odsherred, og tilsidst var han Amtmand over hele det nuværende Holbæk Amt, der forhen, siden 1660, havde været delt i fire Amter: Dragsholm, Sæbygaard, Kalundborg og Holbæk Amter. Han var en meget dygtig Amtmand, og baade som Embedsmand og Godsejer viste han sin levende Interesse for de nye Landboreformers Gennemførelse. Ja, for sine egne

¹⁾ Se L. Bole: Efterladte Papirer fra den Reventlow'ske Familie-kreds I.—X. (1845—1922). Danske Herregaarde III., Dansk biografisk Leksikon.

Bønder var han en sand Velgører, idet han af sine egne Midler ofrede frivillig betydelige Summer til Udskiftningen, til Udflyttergaardene, til Stengærders Opførelse og til Anskaffelse af udmærket Sædekorn og Kløverfrø, ligesom han ogsaa varmt tog sig af Almuens Skoleundervisning.

Den 18. Maj 1774, 23 Aar gl., havde han giftet sig med den 18-aarige Frederikke Juliane Marie Knuth (f. 1756, d. 1804), en Datter af Grev Knuth til Knuthenborg. De levede et rigt Liv sammen, men døde hver for sig i deres bedste Alder. Hun blev kun 48 Aar gl.; han overlevede hende i 3 Aar og døde 1807, 56 Aar gl.¹⁾

VI.

Godsejer Arnoldus Falkenskjold,

der var Ejer af Sæbygaard ved Tis Sø fra 1779 til 1797 i den Tid, da de store Afgørelser blev truffene i Landbokommissionen af 1786 — var født i Kalundborg den 11. Juni 1743, omtrent paa det Tidspunkt, da ogsaa Godsejer V. A. Hansen, Frydendal, var kommen til Verden. Falkenskjolds Fader og Farfar havde begge to, hver til sin Tid, været Ejer af »Sejstrupgaard« i Vendsyssel; men fra 1741 var Faderen blevet Oberst ved Garnisonen i Kalundborg, og her døde han allerede, da Sønnen Arnoldus Falkenskjold var 3 Aar gl.

Arnoldus var ligesom en ældre Broder fra Fødslen af udset til at skulle være Militær. Men der var jo Landmandsblod i Slægten, og derfor fik Arnoldus Falkenskjold sat igennem, at han søm ungt Menneske kom ud at lære Landvæsen paa Juellinge i Stevns, saa han senere, da han var blevet Officer, kunde blive ved at omfatte Landmandslivet med stor Interesse.

Da saa Sæbygaard atter i 1779 var til Salg — faa Herregaarde har siden 1660 været i saa mange Slægters

¹⁾ Efter Bergsø: „C. D. F. Reventlow“, L. Bobe: „Efterladte Papirer fra den Reventlow'ske Familie m. fl. Danske Herregaarde III.

Eje som Sæbygaard —, købte Arnoldus Falkenskjold denne Gaard af Oberst Rantzau for 72,000 Rd. Falkenskjold var den Gang en Mand paa 36 Aar. Og snart skulde det vise sig, at den gamle minderige Gaard i ham havde faaet en meget dygtig og genial Landmand, som der stærkt blev lagt Mærke til i vide Kredse.

Falkenskjold har en Gang i Drewsens »Ny landøkonomiske Tidende« fortalt om en praktisk Erfaring, han oplevede paa Sæbygaard, et Spørgsmaal, som han havde faaet sin første Tilskyndelse til, da han som ung Mand var Landvæsenlærling paa Juellinge. Og da Historien er ganske kort og et Vidne om den unge Mands Tænksomhed og Forsøgslyst, skal den lige anføres:

»Min Lærer i Landøkonomi, den i mange Henseender agtværdige og indsigtsfulde Inspektør Voelken paa Juellinge, som har indrettet de grevelige Moltkeske Godser paa holstensk Maade, og som var den første, der indførte Hvedeavl en paa Sjælland, gentog ofte for mig, at Saltet havde megen Kraft til at forbedre Gødningen, som og til at befordre Hestens, Koens og især Faarets Huld og Sundhed. Jeg har derfor, efter at jeg blev Ejer af Sæbygaard, hvert Aar beflittet mig paa, saavel hos dem, der handlede med saltede Sild, som og i min egen Husholdning at faa saa megen Silde- og Kødlage som muligt. Jeg kom den Hvede, jeg skulde saa, i mine Vallekar, som kunde rumme 30 til 40 Tønder; derefter øste jeg paa Hveden, hvad Lage jeg havde, og naar jeg ikke havde saa megen Lage, som der kunde skjule Hveden, saa tog jeg dertil undertiden en Tønde spansk Salt, som jeg blandede i Møddingvand, efter at jeg nogen Tid i Forvejen havde opløst Saltet med kogt Vand. Saaledes lod jeg undertiden Hveden staa i 3 til 4 Dage. Dagen førend Hveden skulde saas, tappede jeg Vandet fra, hvilket jeg omhyggelig bevarede og øste paa min Gødning. Denne stærke Saltning tilskrives jeg ikke alene, at jeg ingensinde har haft Brand eller Rust i

min Hvede, men at samme efter Omstændighederne altid har været ualmindelig god.«

Paa Sæbygaard viste Falkenskjold ogsaa snart sin Interesse for den ny Tids frisindede Landboideer. Han vilde gerne fremme sine Bønders Vel og hjælpe dem til bedre Kaar, men saa skulde disse Bønder ogsaa selv hjælpe til og tage fat paa de forskellige Arbejder med Lyst og Interesse. Sløsethed og Uorden kunde let gøre den lille, firskaarne Officer hidsig, og da, fortælles der, skød de mørke Øjne Lyn paa Lyn, og det kunde regne med stærke Ord ned over vedkommende Synder.

Sæbygaard havde, da Falkenskjold overtog den i 1779, et Jordareal med 77 Td. Hartkorn, desuden 83 Fæstegaarde og nogle Fæstehuse med tilsammen 682 Td. Hartkorn. Det første, Falkenskjold tog sig for med Hensyn til sine Fæstegaardmænd, var et Forsøg paa at faa selve Sæbys Bønder til i 1782 at være med til en Udskiftning af det gamle Fællesskab¹⁾. Den 23. Februar havde han med Tilslutning fra Byens Fæstebønder indgivet en Ansøgning til Rentekamret om Tilladelse til en saadan Udstykning og Magelæg, som han havde foreslaaet. Og den 20. April samme Aar svarede Rentekamret imødekomende ved en Skrivelse undertegnet bl. a. af V. A. Hansen.

Den 31. Juli mødte saa Landvæsens Kommissionen i Sæbygaards Amt, der bestod af selve Amtmanden m. fl., paa Sæbygaard, »hvor Major Falkenskjold angaaende et forehavende Udskifte af Fællesskabet i Sæby By intenderer Sæbygaards Gods 9 Bønder i bemeldte Sæby udskiftet og med nogle af disse Bønders Jorder at gøre et Mageskifte saaledes, at 3 Gaarde af bemeldte Byes Jorder indtages til Hovedgaardens Marker, og denne igen udlægger Vederlag efter Maal og Takst i Hallebyore, som ligeledes er Hovedgaarden tilhørende«.

Paa Forespørgsel erklærede de 9 Bønder fra Sæby, at de alle var sindet i Anledning af forbemeldte at ville ud

¹⁾ Den ny Lov om Jorders Udskiftning var først udkommen i 1782.

af Fællesskabet, saaledes at enhver Lodsejer fik eller faar sin Andel udmaalt og udskiftet i bemeldte Sæby By, saa bekvemt og billigt, som det lod sig gøre.

Landinspektør Fensmark blev da anmodet om at opgive den Plan, efter hvilken han formentede Udskiftningen bekvemtest kunde ske. Men førend denne kunde begynde, blev Lodsejerne tilspurgt, om de havde noget imod den over Markerne passerede Taksations Forretning, hvortil de eenstemmig svarede, at denne havde de slet intet imod, intet at erindre eller udsætte.

Den endelig Udskiftning blev saa af Landvæsens Kommissionen underskrevet paa Sæbygaard den 16. August 1782.

Til Sæbygaard blev indtaget af Sæby Byes Marker en Strækning langs med Hovedgaardens Gærder i Byen, Aaserups Vang, hvilken Strækning udgjorde 3 Gaardes Jorder, hvoraf største Delen indeholdt de sletteste og længst fra Byen beliggende Jorder, for hvilke 3 Gaardes Jorder Major Falkenskjold igen udlagde af fri Hovedgaards Takst:

- 1) i H a l l e b y o r e: Jord til 2 Gaarde, som der opbygges, af lige Hartkorn med de nedlagte.
- 2) i L u n d e n: til en Gaards Hartkorn, som, da samme for største Delen er Englund og Tørveskær, hvortil Sæby Bønder trænger, deles denne til de 7 tilbageblivende Bønder i Sæby, saa Byen altsaa herved faar Vederlag for den 3. Gaards Jord, som til Hovedgaarden er indtaget.

Dette Mageskifte mellem Godsejer Falkenskjold og Bønderne hidførte en Proces mellem Sognepræsten i Sæby, Hr. Lassen, og Godsejeren, da denne nægtede at betale Tiende af de 3 Gaardes Jorder, han havde lagt ind under Hovedgaarden og nu af Godsejeren regnedes for at være fri Hovedgaards Jord. Processen begyndte 1786. Og den 3. September samme Aar faldt Dommen ved Løve Her-

reds Ret, hvor Herredsfoged, Kammerraad Smith afgav en Kendelse, hvis Slutning lød saaledes:

Thi kendes for Ret. Oberst Falkenskjold til Sæbygaard bør, som han og herved tilkendes, in natura, at yde Præsten, Hr. Lassen, aarlig Korntiende af de 24 Td. 3 Skp. 1½ Fdk. ufrie Hartkorn, som er indtagen under Sæbygaards Hovmark fra Sæby, ligesom og aarlig for Kvægtiende og Smaaredsel efter en fra Retten udmeldende, uvildige, upartisk og kyndige Mænds Skønnende. — Saa bør og Hr. Obersten betale denne Sags Omkostninger.¹⁾

Det er ogsaa nævnt af flere, hvorledes Falkenskjold var den første, som antog Landvæsenselever paa sin Gaard. Han blev jo mer og mer anset for en særdeles kyndig og driftig Landmand, der paa flere Omraader gerne vilde prøve det nye, der kom op i Tiden; og det kunde vel dengang som nu trække Unge til en Gaard. Han kunde ogsaa tale med disse unge Lærlinge og senere skrive Breve til en og anden af disse. Men mange Lærlinge havde han ikke samtidig. Af et Brev, som er trykt i »Landøkonomisk Tidende« VI, 1817, Side 337, faar man Indtryk af, at han ikke ynder for mange faste Folk paa sin Gaard, men derimod foretrækker Daglejere og Husmænd, der helst skal arbejde paa Akkord; men da var Falkenskjold jo en gammel Mand, 74 Aar, og ikke længer paa Sæbygaard.

Hans Lærlinge var hos ham i 3 Aar og blev tildelt et Lærebrev, naar de 3 Aar vel var til Ende. Ivrig var han for at retlede og opmuntre unge Mennesker, der vilde være Landmænd. Betegnende i saa Henseende er et Brev, som Falkenskjold en Gang skrev til en ung Mand, der havde bestemt sig til at overtage en Gaard, skønt det militære Liv trak i ham. Falkenskjold skrev saaledes:

»Jeg billiger fuldkommen Deres Beslutning at ville

1) Efter Undersøgelser i Landsarkivet i København.

opofre Deres Fremtid til Landbruget og ønsker Dem af et oprigtigt Hjerte al Lykke med den Gaard, De melder at have købt. Jeg kender fuldkomment, hvor utaknemlig og utifredsstillende den militære Vej er i Fredstider for den virksomme, og hvor belønnende Agerbruget kan være, naar man bruger Eftertanke, vedholdende Flid og Orden med sine Folk, stadig selv bliver hjemme paa sin Gaard og har tilbørligt Opsyn med Folk, Kreaturer og Redskaber. Det er en Lykke, at De og Deres gode Kone er opfødt paa Landet; efter at De nu i nogle Aar har maattet flytte omkring, vil De vist skønne paa Landlivets Uafhængighed, Sundhed og dets fornøjelige Syssel. De vil aldrig der lade Tiden blive Dem lang eller kedsom.

De nu forestaaende lange Vinteraftener maa De endelig benytte til at læse gode Landvæsens Bøger. De fortrinligste, jeg for det første vil foreslaa Dem, er: Thaers Bog om den engelske Landhusholdning og Schwartz' om den belgiske. Naar De dertil kan faa et Tidsskrift, som kaldes »Landøkonomisk Tidende«, der udgives af et Selskab i Sjælland, saa vil De finde tilstrækkelig Vejledning. Læs disse Skrifter med Eftertanke, og træffer De i Deres Nabolag en og anden forstandig og fordomsfri Landmand, saa hør deres Mening om den Plan, De agter at lægge for Deres Jords Drift. Har De saa endelig taget Deres Beslutning, saa bliv den tro og vakl ikke.«

Den Slags friske Breve kunde Falkenskjold med Lethed skrive, og tidlig begyndte han ogsaa at sende et og andet vedrørende hans Landbrug i Trykken til et Blad eller Tidsskrift. Han saa gerne, at de unge Mænd kom ud og saa sig om som vordende Landmænd, og derfor kunde Stavnsbaandets Løsning kun glæde ham. Nogle Aar før Falkenskjold overtog Sæbygaard, havde der paa dette Gods været enkelte unge, der med Udlængsel i Sindet havde ansøgt Herskabet om Tilladelse til at maatte faa F r i p a s til at kunne rejse lidt i Landet, men dette blev

i Almindelighed nægtet dengang, fraregnet enkelte Tilfælde. Saaledes var der i Høng, hvor flere af Gaardfæsterne hørte under Sæbygaard, en ung Mand ved Navn Lars Larsen, som i 1769 efter flere Genvordigheder endelig fik den Naade af sit Herskab at blive tilstaaet et Fri-pas af Grevinde Sofie Hedevig Levetzau paa Sæbygaard, saa han endelig kunde rejse hen, hvor han vilde.

En Afskrift af dette gamle Fri-pas skal meddeles her i hele sin Ordlyd:

FRIHEDSPAS

udstedt 1769 til en stavnsbunden Karl i Høng By, Sjælland

Sofie Hedevig, Grevinde af Levetzau og Rantzau,

Frue til fem Herregaarde, deriblandt Sæbygaard i Sjælland, kender og hermed vitterliggør ved dette Frihedspas at have forundt Foreviseren af samme, Lars Larsen, født paa Sæbygaards Gods udi Løve Herred, Finderup Sogn, Høng By, Frihed for videre Hæftelse til mit Gods, Sæbygaard, hvor han som bemeldte Gods Reserveremandskab var henhørende, saa han altsaa herefter maa være, blive og sig opholde, hvor hannem bedst synes og lyster uden min eller efterkommende Sæbygaards Ejeres Tiltale i nogen Maade.

Rekommanderendes hannem i øvrigt alle forekommende paa det bedste, ligesom ogsaa hans Sjælesorger, Velædle og Velærværdige Hr. Christian Brorson, Sognepræst for Finderup Menighed, her vil meddele hannem hans Skudsmaal, hans Saligheds Sag be-træffende.

Dette til Bekræftelse under min Haand og hostrykt Grevelige Segl.

Sæbygaard, den 23. December 1769.

Sofie Levetzau.

Læst og protokolleret ved Løve Herreds Ting den 11. Jan. 1770.
tilstaaer

L. Andersen. A. Borgen.

Den 11. Juni 1784 gav Falkenskjold 13 af sine Fæstebønder (3 fra Sæby, 2 fra Nyavl og 6 fra Ougtved) nye Fæstekontrakter som en særlig Begunstigelse, hvor Hove-riydelsen dels blev sat ned, dels afløst billigt. Udskiftning af Fællesskabet og Udflytning af Gaarde fra Landsbyerne

var velvilligt blevet taget op af flere Fæstebønder, ivrig som Godsejer Falkenskjold havde været til at paavirke i den Retning. Fæstebrevet til hver af disse 13 Bønder sluttede med følgende Punkt 7:

Dette for Fæsteren fordelagtige Fæstebrev forundes ham sam en Belønning for hans udviste Villighed ved Udskiftningen af Fællesskabet og for hans Flittighed ved den mod Byen gjorde nye Indretning. Skulde derfor Fæsteren imod Forventning i Fremtiden ikke findes lige flittig og paapasselig og ikke nøje efterleve den Byen givne Bylov, vise sig efterladen i at forrette ovenanførte Hoveriarbejder, forfalde til Drik eller bruge anden Uorden og uden grundig Aarsag at vise sig stridig imod sit Herskab eller hvem hannem paa Herskabets Vegne haver at befale, saa skal Fæsteren have dette Fæstebrev forbrudt, i Fald Herskabet det paastaar. Iøvrigt retter Fæsteren sig efter Kongelige Love og Forordninger.

Sæbygaard, 11. Juni 1784.

A. Falkenskjold.

Da en Udflyttergaard i Hallenslev Sogn, under Sæbygaard, noget senere blev anset for den sletteste Fæstegaard paa Godset, som ingen tilsidst vilde fæste, lod Godsejer Falkenskjold denne Gaard med et Areal af Ager og Eng paa 75 Td. Land, foruden en god Moselod, inddele i 9 Skifter, efter at Vandet var afgravet fra Lodden, og drev den selv et Par Aars Tid, hvorefter han bortforpagtede den — uden Besætning — for en aarlig Afgift af 300 Rigsdaler, imod at Sæbygaards Ejers betalte Tiend og kongelige Skatter. »Saa stor en Indtægt kunde ikke have efter den sædvanlige Fæstemaade«, skrev den daværende Landøkonom G. Begtrup i sin »Beskrivelse af Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland«, da han havde hørt om dette Tilfælde paa Sæbygaard.

Og med Hensyn til sine Fæstebønder var Falkenskjold villig til i nye Fæstebreve at afløse Hoveriarbejdet imod en Pengeafgift. G. Begtrup¹⁾ skrev herom: »At afskaffe noget af det besværligste Hoveri for Bønder og selv at be-

1) Se „Beskrivelse af Agerdyrkningens Tilstand“ I, Side 136.

sørge det med egne Folk og Heste vil være Lindring og Vinding for flere Bøndergodser uden Forrykkelse i selve Hovedgaardens Drift. »Derpaa giver Sæbygaard et tydeligt Eksempel«. Og senere hen (I. Side 516) nævner G. Begtrup, at Sæbygaards Bøndergods kun var halvt hoverigørende, hvad de andre Herregaarde i Sæby Amt¹⁾ endnu ikke var naaet frem til. Sognepræsten i Sæby, Pastor Lassen, der som foran nævnt havde haft Proces med Godsejer Falkenskjold angaaende nogle Tiendeydelser, skrev 1. September 1799: »Hoveriet paa Sæbygaards Gods er ringe, for det meste gives Penge«.

Falkenskjold havde af Sæbygaards Jorder udlagt Parcelgaardene »Frihedslund« og »Falkenhøj«, der begge senere blev solgt fra Sæbygaard. Han var en Banebryder og Foregangsmand som faa, men alt dette kostede Penge. Ved sine mange Forsøg paa Landbrugets forskellige Felter kom han i Pengetrang, saa han, trods de gode Tider som det var, i 1797 fandt sig beføjet til at sælge Sæbygaard til Kancelliraad Paaske. »Frihedslund« beholdt Falkenskjold til 1800, da den saa overgik til den daværende Ejer af Sæbygaard.

Paa »Frihedslund« havde Falkenskjold bl. a. Forsøg med Spergel m. m. G. Begtrup har nævnt²⁾, hvorledes han een Sommer hos Oberst Falkenskjold paa »Frihedslund« saa et Indelukke paa en Tønde Land besaaet med Spergel. »Spergelen vokste godt til, gav et ypperligt fint Græs, som Kreaturerne æde med Begærlighed, og som især Høns og Ænder var begærlige efter«. Falkenskjold fedede ogsaa Beder med Kartofler, og de blev saa fede, som om de havde faaet Havre.

I 1797 havde Falkenskjold ogsaa købt Gaarden »Sophienborg« ved Rungsted, og her boede han efter at være flyttet fra »Frihedslund« som den foretagsomme Land-

1) Sæbygaards Amt omfattede 11 □ Mil af det nuværende Holbæk Amt.

2) „Beskrivelse af Agerdyrkningens Tilstand“ II. Side 245. (1803).

mand, han var bekendt for at have været i Vestsjælland. En Oversættelse af Schwarts Beskrivelse af det belgiske og hollandske Landbrug lod han udkomme paa Tryk for egen Regning. Da han i 1819, kort før sin Død, havde skrevet et læseværdigt Stykke om nogle Erfaringer, han havde gjort som Landmand, skrev G. Begtrup følgende om Falkenskjold: »Det er mærkeligt, at en Mand paa 76 Aar har kunnet skrive det Stykke, han havde en sjælden lys Forstand forenet med Virksomhed og usvækket Legemskraft i hans høje Alderdom og en herlig Takt for Landvæsenet«. Og den ansete J. C. Drewsen skrev i sit Blad: »Ny Landøkonomisk Tidende«: »Ikke blot Udgiveren, men sikkert ogsaa dette Blads Læsere takker den lærerige Afhandlings Forfatter (Falkenskjold) for Meddelelsen af de Erfaringer, som deri indeholdes. Saaledes besidde mange af vore Landsmænd Kundskaber, ved hvis Meddelelse de kunde i høj Grad gavne Samfundet. O, at det maatte behage dem at træde i denne Veterans Fodspor, og nu og da, med eller uden Navn, at meddele disse! Vi skulde da ofte skylde Landsmænd det, hvorfor vi nu maa takke Udlandinge, og vi skulde da se mangan Plante fra Fædrelandets Grund fremspire og derpaa uddannes til et mægtigt Træ, som nu først maa omplantes fra fremmed Grund og netop derfor ofte mindre lykkes for os«.

Oberst Falkenskjold døde paa Sophienborg 1819, om trent 76 Aar gl. og blev begravet paa Hørsholm Kirkegaard, hvor ogsaa hans Hustru og deres yngste Datter — af en Børneflokk paa 8 — Elisabeth Falkenskjold (bekendt i en vid Kreds for sin store Godgørenhed) ligger begravet. Selve Falkenskjolds Hustru, Elisabeth von Sehested overlevede sin Mand i 24 Aar og blev 92 Aar gl. Hun var en Officersdatter og skal have været en interessant og veludviklet Personlighed, ikke saa lidt optaget af Historie og Litteratur.

I Sæby Amt viser følgende Tal den Forandring, der i dette Amt foregik med Hensyn til Antallet af Ud-

flyttergaarde, Huse med Jord og Huse uden Jord i Løbet af de 11 Aar (1788—1799), da de store Landboreformer ret var kommen i Gang, og Falkenskjold endnu hørte til dette Amt.

I 1788 var der i Sæby Amt:

492 Bøndergaarde, hvoraf 28 var udflyttede,
23 Huse med Jord og
594 Huse uden Jord.

I 1799 var der:

492 Bøndergaarde, hvoraf 191 var udflyttede.
216 Huse med Jord og
481 Huse uden Jord.

Endnu var den store Udskiftning med Udflytning ikke endt i dette Amt. Saaledes var det flere Steder; men store Forandringer var sket i Løbet af faa Aar. Og større vilde de have blevet, om Chr. Reventlows Forslag var blevet vedtaget om, at der for hver Bondegaards Udskiftning skulde udtages 2 Huslodder hver paa 6 Td. Land. Der var mange jordløse Huse rundt om i Landet, der let vilde have faaet Adgang til at faa Jord.

Hoverispørgsmaalet blev ordnet i Henhold til den Regel, at alt Hoveriarbejde skulde være bestemt. I saa Henseende henvises her til en Hoveri-Fortegnelse for Adlersborg Gods, der ved Enighed mellem Godsejeren og Fæstebønderne var indgaaet og traadt i Kraft i 1793.

TILLÆG

FORENING

om

Hoveriet ved Adellersborg og Rødegaard i Overensstemmelse med Plakaten af 24. Juni 1791, indgaaet imellem Ejeren af Adellersborg og Baroniets hoverigørende Bønder.

1ste Post.

Adellersborgs Hovedgaards Marker, som hidtil under Plov er drevne og fremdeles skal drives og dyrkes ved Hoveri, ere:

- a) 10 Indmarker, hver Mark for sig indhegnet og efter Opmaaling bestaaende omtrent af 60 Td. Ruglands Størrølse foruden Engene udi samme. Af disse Marker drives og dyrkes aarligen de 5, og de andre 5 ligge til Hvile, dog brakkes den ene af disse, som længst har lagt til Hvile.
- b) 14 Udmarker, som kaldes Bjerge; udi disse Marker saas kun aarlig: 12 Td. Boghvede, 24 Td. Byg og 32 Td. Havre.

Til disse Marker at drive eller dyrke bruges 85 hele hoverigørende Bønder foruden de 9 Gaardmænd i Stareklinte, som forrette 5 hele Gaardes Hoveri, ialt 90. Altsaa (da de 9 Gaardmænd i Starreklinte ved alle Lejligheder anses for hele 5 hoverigørende Bønder) kan hver Hoveribonde tilkomme aarligen at dyrke og drive i enhver af Indmarkerne $5\frac{1}{2}$ Skp. Rugland, hvilket beløber for de 5 Marker, der aarligen drives, ialt 3 Td. $3\frac{3}{4}$ Skp. Rugland og i Udmarkerne $2\frac{6}{15}$ Skp. Rugland, $2\frac{3}{45}$ Skp. Havreland og $1\frac{3}{45}$ Skp. Boghvedeland, tilsammen saavel Ud- som Indmarkerne 4 Td. $3\frac{2}{45}$ Skp.

Da alle Indmarkerne ikke nær holde 60 Td. Rugland efter Opmaaling, alene de 2de, nemlig Nr. 2 og 10, saa naar disse Marker indfalde paa et Aar at pløje, saa og dyrke, og Bønderne desaarsag muligen kunde faa mere end 3 Td. $2\frac{2}{3}$ Skp. Rugland at dyrke i Indmarkerne, saa maa saadant fra Bøndernes Side ikke anses, da de i de øvrige Marker derfor finde betydelig Lettelse.

Hvad hver Mand kan tilkomme i enhver Mark at drive og dyrke, bliver ved Lodder afdelt, som skal bestandigen tilligge den Gaard, som nærværende Fæster beboer, og hvorover en Tabel bliver forfattet, hvori anføres, paa hvad Sted og hvor mange Alen

i hver Mark enhver Mand saaledes bekommer, saasomt Inddelingen er gjort. Naar Markerne er inddelte i 6 Dele eller 6 Boel, som Godsets Hoveribønder bestaar af, tage Bønderne først Lod om, hvilke 6 Dele de skulle have, og derefter bliver et kvart Boel delt imellem Boelets tilhørende 15 Mænd, i lige saa mange Dele.

Efter den Orden og Maade, disse Marker skulle drives paa, udfordres aarligen følgende Dages Arbejde for hver Mand, nemlig:

I I n d m a r k e r n e:

a) til Brakmarken	3	Pløjedage	3	Harvedage	
b) til den Mark, som drives til 2. Halm	2	—	2	—	1 Krøyedag
c) til den Mark, som drives til 3. Halm	1	—	1	—	
d) til den Mark, som drives til 4. Halm	2	—	1	—	
e) til den Mark, som drives til 5. Halm	2	—	2	—	1 —

I U d m a r k e r n e:

a) til Rug	1	—	1	—
b) til Havre	1	—	1	—
c) til Boghvede	2	—	1	—

Tilsammen aarligen 14 Pløjedage 12 Harvedage 2 Krøyedage

Saalænge nærværende Forpagter bliver ved Forpagtningen efter sin nu havende Kontrakt, saa har ve Bønderne ikke videre end ved Sædens Nedlæggelse ,alene Brakmarker, som de harve første og sidste Gang, den bliver pløjet. I samme Tid krøye de ej heller, medmindre at de rispe Bygjorden i steden for at pløje den 1ste Gang.

Da nu saaledes er bestemt, hvor og i hvilke Marker disse Arbejdsdage skulle bruges, og hver Mand har sin Lod, saa anses ikke nogen af disse Dage aftjent, førend deres Lodder er færdige med det Arbejde i den Mark ,som de var tilsagte om at forrette. Den, som pløjer, skal saa, om han dertil af Herskabet findes dygtig, i andet Fald skal Gaardmanden selv møde og saa. Desuden skal han pløje de fornødne Vandfurer paa sin Lod, førend Pløjedag eller Krøyedag anses som aftjent. Den, som kører Harven, skal hente Sædekornet paa Adelsborg eller Rødegaard, saa skal han ogsaa slaa Klimp og samle Sten paa sin Lod samt tromle den, førend Harvedagen anses aftjent. Af disse Dage fordres ej om Ugen mer end 2 Pløje- eller Krøyedage og 2 Harvedage.

Skulde det indtræffe, at en Mand fik mere end et Slags Sæd

i sin Lod i en af Markerne, og samme ikke paa en og samme Dag kunde dyrkes og behandles, da ihvorvel Bonden dertil maatte komme 2 eller flere forskellige Dage, anses samme dog kun for 1 Plov- og 1 Harvedag, siden han ej dyrker mere end sin Lod, som kun er liden til en Dags forsvarligt Arbejde.

2 den Post.

Til at rengøre de her til Gaarden værende Øer i Lammefjorden, og at føre Stude og andre Kreaturer over paa samme fra Asnæs og igen til det Sted tilbage, udfordres aarlig 2 Gangdage af forsvarlige Karle, som hver skulde føre 2 Hoveder fra Adellersborg og til Næsset og derfra til Øerne over Vandet, og ligeledes samme Tur tilbage i en Dag, naar de derom vorde tilsagte. Skulde Vejr og Vind forhindre dem, at de ikke kunde fuldføre det tilsagte Arbejde i en Dag, da skulde de igen møde og fuldføre det resterende Arbejde, saasomt de derom bliver tilsagte, uden at det anses for nogen særskilt Gangdag.

3 die Post.

Ethvert Boel faar sin Lod i de aarlige faste Enge og i Indmarkerne tildelt til at slaa, rive og høste med videre, derfor skulle de ogsaa, hvert Boel for sig, rengøre sine tildelte Enge, hvilket, naar det er gjort, anses for 1 Gangdag for hver Mand i Eoel.

4 de Post.

Ethvert Boel og enhver Mand udi samme tildeles sin bestemte Andel Hus paa Adellersborg og i Vindekilde til aarlig Vedligeholdelse med Klining og Rygning. Ligeledes sin bestemte Andel udi Ladegulvene aarligen at vedligeholde. Det hertil fornødne Tang og Ler forskaffe enhver Mand sig selv, og naar forestaaende stedse holdes i forsvarlig Stand, kan det for hver Mand aarligen ansættes til 1 Spænddag og 2 Gangdage.

5 te Post.

Til at befordre Bygnings-Materialer til Adellersborg og Rødegaard og til Handtlangerne ved Bygningerne og Reparationerne sammesteds udfordres 2 Spand- og 3 Gangdage aarligen, foruden det Arbejde, som er berørt i forrige Post. En Vogn skal tage til Læs: af Melkalk 4 Td., af Mursten 120 Stk. og Tagsten 120 Stk. Af Tømmer og andre Ting, som har forskellig Vægt og ikke nøje kan bestemmes hvormeget af hver Slags, der skal føres paa en Vogn, skal et Læs bestaa af 40 Lispunds Vægt. Naar et Læs af foranstaaende befordres fra en af de nærmeste Købstæder eller og

3 Mil ind i Landet, aftjenes derved en Spænddag, men naar samme kun beforders $\frac{3}{4}$ Mil fra Bygningsstederne, da skal saadanne 2 Rejser forrettes om Dagen, førend den anses aftjent. Af Ler, Grus og Sand skal 6 Læs forskaffes om Dagen, førend den anses for aftjent. Ved Gangdagene kan ej bestemmes, hvormeget Arbejde dagligen udfordres, men Buddene skulle arbejde forsvarligen og i Overensstemmelse med Forordningen af 25. Marts 1791. Naar disse Handtlanger-Bud ikke er 14 Aar gamle, skulde de møde i 2 Dage, forinden en Gangdag er aftjent, med mindre det er som Handtlanger ved Tækkemanden. Men naar Karle bliver tilsagte, maa ingen anden sendes, under Straf som om de ganske var udeblevne fra Hoveriet.

6te Post.

Den fornødne Tørv, som bruges af Herskabet, dets Tjenestefolk og Forpagter med flere, er i det ringeste 600 Læs om Aaret. Imidlertid anses det tilstrækkeligt, naar hver Bonde leverer 6 Læs til 300 Stkr. af Læsset, hver Tørv af Størrelse 9 Tommer lang, 6 Tommer bred og 3 Tommer tyk. Denne Tørv skal da hver Bonde skære i Mosen og udføre den paa haardt Land, hvor det anvises, og derefter stavle og røygle den sammen, saa ofte det gøres nødvendigt, og, naar det forlanges, føre den til Adellersborg eller Vindekilde og sætte den i Hus der. Dette Arbejde anses for 3 Spændage og 6 Gangdage, af hvilke ikke fordres mere end 2 om Ugen.

7de Post.

Til at udføre af Husene det tiloversblevne Halm og sætte samme i Stak uden for Gaarden paa anvist Sted, ligesom og at gøre Laderne og Ladegaardene rene, skal hver Bonde forrette aarligen 1 Spænddag og 3 Gangdage.

8de Post.

Til Vandstedernes Rensning i Markerne og paa Gaarden, samt Øerne og til Vandets Befordring ved Render fra Vandkisten ovenfor Vindekilde til Rødegaard og Adellersborg, skal hver Bonde forrette aarligen: 2 Spændage og 2 Gangdage. Et Læs Rendetræ, som hentes 3 Mile herfra, skal være af 40 Lispunds Vægt, som anses for 1 Spænddag. Afhentes det fra et nærmere Sted, beforders flere Læs om Dagen i Forhold til Længden, eftersom bestemt er for Bygnings Materialier i den 5de Post, førend Dagen anses for en hel Spænddag. Naar Vandstederne renses, da skal det opmudrede føres til hvad Sted i Marken, det forlanges, og med dette Arbejde, saa vel som Gangdagene skal forholdes efter Forordningen af 25. Marts 1791, førend en Dags Arbejde er aftjent.

9de Post.

Fra Holmstrup Skove skal hver Bonde befordre aarligen til Adellersborg eller Rødegaard en forsvarlig Favn Brænde af 5 Kvar- teers Længde, eller naar der forlanges, 5 forsvarlige Læs Lang- brænde. Naar der skal skøves fra Skovene i Indmarkerne, da skal 4 Læs Brænde derfra at føre til Gaarden anses for 1 Læs Brænde at hente i Holmstrup Skove, og følgelig godtgøres de, som saa- ledes befordre Brænde fra Indmarkerne 1 Læs Brænde fra Holm- strup for 4 Læs, som fra Gaardenes Marker føres. Bønderne er befriede for at fælde Træer, ligesom at save, hugge og sætte det i Favn. For Egestammers Transport er de ligesaa befriede, alene de Aar, naar nye Bygninger opføres, eller store Reparationer fore- faldne paa Adellersborg eller Rødegaard; thi da skulde de hente der- til hver 1 Læs Bygningstømmer fra Holmstrup Skov til 40 Lis- punds Vægt.

10ende Post.

Engene, som aarlig bruges og høstes til Adellersborg og Røde- gaard, ere: Blegdammen, Fogedengen, den store og den lille Sø, Engen i Sindinge Vænge, som skal blive for sig indhegnet, Kulaas og Fruelund samt Enghaven i Kaablet. Disse Enge, som hidtil er høstede Boelsvis, indeles udi 6 Dele, hvoraf hvert Boel efter Lod- kastning faar sin Andel til at slaa, strø Græs, vende og rive Høet, sætte det i Stak og derefter indføre og sætte det sammen i Husene paa Adellersborg og Rødegaard. Til dette Arbejde for- svarligen at forrette skal hver Bonde levere i det ringeste om Aaret: 4 Karle til at slaa Græsset, 2 Piger til at strø det og rive det sammen i Strimler paa sædvanlig Maade, 4 Karle til at vende, sammenrive det og sætte det i Stak; 2 Vogne og 4 Bud foruden Køresvenden til at læsse Høet, føre det ind paa benævnte Gaar- der, der aflæsse det og sætte det sammen i Husene, hvor det bliver anvist, hvilket beregnes til 2 Spanddage og 14 Gangdage for en- hver af Bønderne. De øvrige af Gaardens Enge, som ikke for sig selv er indhegnede, men ligge adspredte i dens 10 Indmarker, be- staar af 3589725 □ Alen, hvoraf ethvert af Godsets hoverigørende Boel skal tage sin 6te Del, i enhver af disse 10 Indmarker, tildelt til at slaa og indhøste. Imidlertid da 5 af disse Marker aarligen besaas, og alle 10 Marker efter deres Bestemmelse hvert 10ende Aar har været Sædmarker i 5 Aar og Græsmarker i 5 Aar, saa anses det, at de halve af Markernes Enge aarlige skulle høstes, og da bliver det hver Mands Lod at slaa og høste i samme om- trent 20,000 □ Alen; men da det indtræffer, at Hoveribonden kan formedelst Markernes Forskellighed med Eng have et Aar mere

at slaa og indhøste i Indmarkerne end 20,000 □ Alen, saa skal han dog slaa og indhøste samme paa forsvarlig og sædvanlig Maade, da han igen i de andre Aar har meget mindre Hoslet, naar de Marker falde til Sæd, hvor kun liden Eng befindes; derfor bestemmes: at naar en Bondes Englodder i de besaaede Indmarker bestaa af 20,000 □ Alen, skal han forskaffe sig disse sine Enge slaaet med 2 Karle, Græsset stroet og revet sammen i Strimler med 1 Pige. Hoet vendt, revet sammen og sat i Stak med 2 Karle og derefter indkørt og i Huse, hvor anvises sammensat med 1 Vogn og 2 Bud foruden Kørsvenden. --- Indfalder Aarene saaledes, at Bøndernes Englodder i disse Marker kunde være mere eller mindre end 20,000 □ Alen, da besørger han dog samme sine Englodder forsvarligen slaaet og indkørt paa foreskrevne og forsvarlig Maade, hvortil han giver Spand- og Gangdage i Forhold til, hvad som er bestemt, at han skal levere, naar hans Englodder i bemeldte ere 20,000 □ Alen. Ethvert Boel skal meje og indhøste paa sædvanlig Maade de Rør, som findes paa dets Boel, uden derfor at fordrø nogen Godtgørelse, siden samme er beregnet og inddelt til Boelet's Størrelse. Af Arbejdet, som er beregnet til Høsten, fordres ingen Uge mer end 2 Spænddage og 8 Gangdage. Naar Vejret tillader det, skal alt forestaaende Arbejde forrettes af de dertil bestemte Folk i de bestemte Dage, men i ustadigt Vejr giver Bonden de fornødne Folk uden at godtgøres mere derfor end anført, skønt flere Gang- og Spanddage maatte forrettes.

11te Post.

Da hver Mand har 5 Lodder aarligen i Indmarkerne at indhøste, saa skal en Karl og en Pige meje Sæden, binde, rive og sætte det Bundne i Hobe eller Traver og samme tildække efter Sædvane i en Dag i hver Mark, samt med en Vogn og et Bud køre det i Hus eller Stak i en Dag, som er i alt til alle 5. Lodderne for hver Mand 5 Spænddage og 15 Gangdage. I Udmarkerne har hver Mand ligesaa 3 Lodder at indhøste, men da disse ere smaa, og Sæden kun ubetydelig, som i Almindelighed der frembringes, at det ikkun kan anses for 2 fulde Spænddage og 6 fulde Gangdage at høste disse 3 Lodders Sæd, indkøre det og sætte det i Hus, saa har hver Mand i Kornhostens Tid at forrette 7 Spænddage og 21 Gangdage, hvoraf ugentligen kun forlanges i højeste 3 Spænddage og 6 Gangdage. Skulde Vejret, Sædens Beskaffenhed eller andre Omstændigheder foraarsage, at disse fastsatte Dages Arbejde ikke er tilstrækkelige til al Sæden forsvarligen at meje, binde, rive og indhøste, da skal Bonden forskaffe det manglende forrettet uden videre Godtgørelse. Bånd til at binde Sæden anskaffer Bonden selv, hvorimod han be-

kommer aarligen til Baandene at spinde 10 Lispund Hø. Naar Sæden sættes i Stak, da skal enhver, som har ført Sæd til Stakken, være forpligtet til at tilstække samme forsvarligen med Halm, førend han forlader den.

12te Post.

Til at overgødske Jorderne skal hver Mand aarigen udføre 100 Læs og af saadan Størrelse, at dermed forsvarligen kan gødskes 1 Td. Rugland beregnet til 14,000 □ Alen. Denne Gødskning lægger enhver paa sine Lodder i de Marker, som dem bliver anvist, og skal samme Gødsknings Udførelse anses for 5 Spanddage med 2 Vogne og 5 Gangdage, hvoraf ugentligen kun i det højeste tages 3 Spanddage og 3 Gangdage. Budene skulle ikke alene strø Gødskningen, saasnart den bliver udført, men endog hjælpe Køresvendene at læsse paa Vognene. Skulde Bønderne ej tage saa store Læs paa deres Vogne, at 100 Læs ikke godt og forsvarligen kan gødske benævnte 14,000 □ Alen Agerland, da skulle de vedblive at køre saa mange Læs Gødskning over de 100 Læs, som at bemeldte Land som anført godt og forsvarligen kan overgødskes, uden at de derfor bekomme nogen Godtgørelse.

13de Post.

Det anses, at hver Mand aarligen paa sine tildelte Hoverilodder kan høste omtrent 50 Traver af alle Slags Sæd, beregnet til Størrelse efter Forordningen af 20. Februar 1771, dens 3die Tabel i Litr. A., som for 90 Mand udgør 4500 Traver, og Tienderne, som aarligen oppebæres, anses for 1500 Traver, ialt 6000 Traver, som aarligen skal udtærskes. Hertil skal hver Bonde levere om Aaret 58 Karle, som i de 9 Maaneder skulle tærskes efter bemeldte Forordning. Denne Tærskning foregaar efter rigtig Omgang paa Godset, og skal da ingen Bonde i nogen Uge levere flere end 2 Karle til at tærskes paa Adellersborg eller Rødegaard. De Karle, som tærskes, skulle desuden dagligen kørne Kornet, bære det Torskne i Kasteloen og henbære Avnerne fra det Kastede i Husene, ligesom og bære Halmen i Foderloerne eller, naar det forlanges, ud i Stakhaven, samt Studekorn fra Laden til Studehuset. Til Langhalm at gøre af Hvede- og Rughalm, leverer hver Mand aarligen 2 Karle, som i en Dag bør gøre 1½ Læs Langhalm, hvert Læs beregnet til 10 Traver, og hver Trave til 45 Punds Vægt.

14de Post.

Til det torskne og kastede Korn at rense og samme paa Lofterne at opbære skal hver Mand aarligen levere 14 Bud, og skal

da hvert Bud, førend Dagen anses for aftjent, rense 4 Td. Sæd af hvad Slags, det end er, og samme paa Lofterne opbære, samt udføre det afrensede Skarn.

15de Post.

Til den aftorskne Sæd at bortføre til de 3 nærmeste Købstæder eller og 3 Mile ind i Landet skal hver Mand forrette aarligen 16 Spænddage, hvoraf ikke højere end 2 ugentlig forlanges. Hver Vogn skal have til Læs af Hvede, Rug og Ærter samt Boghvedegryn 3 Td., af Byg og Boghvede 4 Td. og af Havre 5 Td. Naar de hoverigørende Bønders Landgilde og accorderede Tiende saavel som de andre Tiendeydende Bønders Tiende lægges og modtages paa Gaarden, da skal de Hoverigørende Bønder, naar forlanges, igen bortføre samme, uden at dem derfor godtgøres noget. Bortføres denne Sæd kun $\frac{1}{2}$ Mil, skal 2 saadanne Rejser forrettes, føren Dagen er aftjent, og anses mod en Købstadsrejse.

16de Post.

Til Kornstakkene at indføre i Laden skal hver Bonde aarligen levere 16 forsvarlige Bud.

17de Post.

Grøfter og Gærder, som høre til Hovedgaarden, skulle blive inddelte i Følge Placaten af 24. Juni 1791, og hver Mand deraf sin Andel tildelt. Det fornødne Hegn af Gærdsel og Stavre, som udfordres til samme Hegns aarlige Vedligeholdelse, forskaffer hver Mand sig fra de Steder, hvor han bliver anvist at hugge samme paa. Naar da enhver Bonde saaledes bestandigen holder sit Hegn og sine Grøfter i god forsvarlig Stand, da anses dertil aarligen at ville medgaa 3 Spænd og 16 Gangdage.

18de Post.

Til at rengøre Iskælderen og til at fylde samme igen med Is skal hver Mand hvert andet Aar levere 1 Vogn og 1 Karl foruden Køresvenden. Hver Vogn skal hente i en Dag 12 Læs Is til 40 Lispund Vægt fra de Steder, dem bliver anvist, førend Dagen anses aftjent. Med Gangbudenes Arbejde forholdes efter Forordningen af 25. Marts 1791.

19de Post.

Vejene paa Hovedgaardens Marker, som hidtil er vedligeholdt og forbedrede ved Hoveri, skulle blive opmaalte, og hver Mand sin Andel deraf tildelt paa de dem nærmere og bekvemmeste Steder, og skulle de stedse vedligeholde samme ligesom og kaste Sne,

naar fornøden gøres; men som Sneøsningen kan være meget forskellig et Aar imod et andet, saa kan dessaarsag ej heller bestemmes, hvor mange Gangdage dertil behøves; derimod anses 2 Spanddage aarligen fornødne til Vejenes Istandsætelse og forsvarlige Vedligeholdelse for hver Mand, som han og skal forrette.

20de Post.

Til Flytning for Herskabet ved Forandring af Bopæl behøves 2 Spanddage og ligesaa for Forpagteren 1 Spanddag af hver Mand. Enhver af disse Spanddage anses kun for aftjent, naar 40 Lispund Vægt er befordret 6 Mile.

21de Post.

Til Klapjagt skal hver Bonde aarligen levere 2 Bud.

22de Post.

Til at befordre Circulairbreve, som vedkommer Godset, skal hver Bonde forrette 1 Gangdag om Aaret.

23de Post.

At befordre Doktor og Feldtskær til og fra de Syge paa Godset kan vel ikke anses for Hoveri; imidlertid da Godsets Bønder selv have forenet sig om, at hvert Sogn skal befordre Doktor og Feldtskær til deres Sogns Syge af Godset efter rigtig Omgang, som Sognefogderne, der forrette Tilsigelserne, skal holde Bog over, saa anføres samme her som en Forpligtelse for Bønderne, der skal være uigenkaldelig.

24de Post.

Da alt forestaaende Arbejde, som er inddelt i Lodder, skal forrettes i Overensstemmelse med Forordningen af 25. Marts 1791, saa i Fald det Tilfælde indtræffer, at de Dages Arbejde, som er bestemt for enhver Bonde, ikke skulle i et Aar blive brugte, da bortfalder de øvrige Dages Arbejde som for det Aar var bestemt for den eller de Poster, hvor saadant indtræffer, saa at intet Arbejde maa føres til Rest næste Aar, alene Tærskedagene, som ikke kunne være tilendebragte førend efter Majdag.

25de Post.

For alt det Arbejde, som herudi er bestemt, og ikke efter dets Natur er eller kan blive inddelt til bestemte og visse Lodder for enhver Bonde, skal blive holdt en Protokol, indrettet saaledes, at det straks kan ses, hvad Arbejde af benævnte Slags enhver Bonde har forrettet, og paa hvad Tid det er sket; paa det at ingen skal kunne blive forurettet ved at gøre flere Dages Arbejde end hans

Naboer og andre Godsets Hoveribønder, og den Bonde, som derom maatte bære Tvivl, skal have Tilladelse til at efterse Protokollen, som holdes paa Adellersborgs Skrivestue, for at faa sin Tvivl oplyst.

26de Post.

Denne Hoveriforening tager først sin Begyndelse Maidag 1793, og imidlertid forrettes Hoveriet til Adellersborg af Bønderne som hidtil.

Saaledes er denne Forening fra samtlige Contrahenteres Side frivilligen og utvungen indgaaet, hvorfor den uryggeligen i alle sine Ord og Dele skal holdes og efterleves.

Til Bekræftelse under vore Hænder og Mænds Underskrift til
Vitterlighed

Adellersborg, den 28. May 1792.

Copiens Rigtighed bevidnes
A d e l e r.

FORTEGNELSE

over alt det Hoveri-Arbejde ved Adellersborg og Rødegaard, som hver helt Hoverigørende Gaardmand paa Grund af den under 28. Maj 1792 oprettede og uuder 9. Juni samme Aar paa anordnet vedtagne Hoveriforening aarlig har at forrette:

	Pløje- dage	Krøye- dage	Harve- dage	Spand- dage	Gang- dage
Efter 1ste Post:					
Hver Mand har i Gaardens Marker et Hovmaal af 4 Td. $\frac{32}{15}$ Skp. Land aarligen at dyr- ke, hvortil er bestemt	14	2	12	„	„
Efter 2den Post:					
Ved Øerne i Lammefjorden ...					2
Ved Øerne i Lammefjorden ...	„	„	„	„	2
Efter 3die Post:					
Ved Engenes Rensning	„	„	„	„	1
Efter 4de Post:					
Ved Klining og Rygning	„	„	„	1	2
Efter 5te Post:					
Ved Reparationer og Bygninger	„	„	„	2	3
Efter 6te Post:					
Ved Tørven	„	„	„	3	6
Efter 7de Post:					
Ved Ladegaardens Rengørelse og ved Halmstakke	„	„	„	1	3
Efter 8de Post:					
Ved Vandrenderne og ved Vandsteders Rensning	„	„	„	2	2
Efter 9de Post:					
a. Ved Brændet	„	„	„	5	„
b. Egetømmer, i Tilfælde af ny Bygninger og større Rapa- rationer	„	„	„	1	„
Efter 10ende Post:					
a. Ved de store Enge	„	„	„	2	14
b. Ved Engene i Markerne	„	„	„	1	7
	14	2	12	18	40

	Ploje- dage	Krøye- dage	Harve- dage	Spænd- dage	Gang- dage
Efter 11te Post:					
Transport ...	14	2	12	18	40
Ved Kornhøsten	"	"	"	7	21
Efter 12te Post:					
Ved Gødningen	"	"	"	10	5
Efter 13de Post:					
a. Ved Tærskningen	"	"	"	"	58
b. Ved Langhalm	"	"	"	"	2
Efter 14de Post:					
Ved Kornvarers Opbæring paa Loft	"	"	"	"	14
Efter 15de Post:					
Ved Kornvarers Transport	"	"	"	15	"
Efter 16de Post:					
Ved Kornstakkes Indkørsel i Laden	"	"	"	"	16
Efter 17de Post:					
Ved Grøfter og Gærder	"	"	"	3	16
Efter 18de Post:					
Ved Iskælderens (dog kun hver- andet Aar)	"	"	"	1	1
Efter 19de Post:					
Ved Vejes Reparation (og des- uden Sneøsning)	"	"	"	2	"
Efter 20de Post:					
Ved Flytning af Ejere og For- pagtere	"	"	"	3	"
Efter 21de Post:					
Ved Klapjagt	"	"	"	"	2
Efter 22de Post:					
Ved Circulær Breve	"	"	"	"	1
Efter 23de Post:					
Ved Befordring af Læge til Bøndergodsets Sygekan Antallet af Spænddage ikke bestemmes.					
	14	2	12	60	176